

57444

DEJANJE

Francè Koblar: Prešeren

Cene Vipotnik: Tujina

Jože Udovič: Vsakdanja pesem / Pomladna

Maks Jeza: Sedmina

Jože Udovič: Najina samota

Vida Taufer: Obup

Jože Brejce: Kmečka pesem

Emilijan Cevc: Lončena piščalka

Leon Žlebnik: Slovenska narodna vzgoja

Lino Legiša: O kritiki

Pregledi:

Dr. Anton Korošec — politik (J. Z.)

Književne ocene:

Stanko Cajnkar: V planinah (Jože Udovič)

Ana Wambrechtsamer: Danes grofje Celjski in nikdar več (Mirko Avsenak)

Milan Selaković: Slikarstvo Krste Hegedušića (Emilijan Cevc)

Dr. Petar Guberina i dr. Kruno Krstić: Razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika (J. Zemljak)

Zapiski:

Henri Bergson (E. K.)

Ovitek:

Na robu

LETO IV * JANUAR 1941 * ŠTEV. 1

030026284

DEJANJE

REVIJA ZA KULTURO, GOSPODARSTVO IN POLITIKO

Izhaja 20. vsakega meseca razen v juliju in avgustu. — Za uredniški odbor in izdajatelja odgovarja Edvard Kocbek v Ljubljani. Vse dopise na uredništvo in upravo je naslavlјati na naslov: Ljubljana, poštni predal 103. — Tiska Zadružna tiskarna v Ljubljani, Tyrševa cesta 17, predstavnik Maks Blejec. — Revija stane letno 80 din, polletno 40 din, posamezna številka v razprodaji 10 din. Naročnino je pošilјati na poštni čekovni račun št. 17.631.

Prejeli smo v oceno:

Popis knjiga Seljačke Sloge. Izdala Seljačka Sloga. Zagreb 1941.
Majke za zdravlјe dјece. Mala knjižnica Seljačke Sloge. Zagreb 1941.

Živojin M. Perić: Crna Gora u jugoslovenskoj federaciji. Znanstvena knjižnica Ekonomista. Zagreb 1940.

Vejalіšče za naše strokovno besedje in izrazje. (Dr. Černič, dr. M. Kajzelj, dr. Fr. Debevec.) Ponatis iz Zdravniškega vestnika, Ljubljana 1940.

B. Livadić i F. Jelašić: Hrvatsko kolo. Književno-naučni zbornik. Redovno izdanje Matice hrvatske. Zagreb 1940.

Dr. Antun Barac: Vidrić. Redovno izdanje Matice hrvatske. Zagreb 1940.

Ivan Softa: Nemirni mir. Roman. Redovno izdanje Matice hrvatske. Zagreb 1940.

Petar Grgec: Na izvorima pjesništva. Eseji. Redovno izdanje Matice hrvatske. Zagreb 1940.

Hrvatske narodne pjesme. Uredio dr. N. Andrić. Redovno izdanje Matice hrvatske. Zagreb 1940.

Stanko Cajncar: Očenaš. Razlaga Gospodove molitve za naš čas. Založila Družba sv. Mohorja. Celje 1941.

Izbrane pesmi Josipa Murna-Aleksandrova. Akademaska založba. Ljubljana 1940.

Ksaver Meško: Mir božji. Ob tihih večerih. Dela zvezek prvi. Založba Pastir. Ljubljana 1941.

Alojz Gradnik: Italijanska lirika. Založila Umetniška propaganda. Ljubljana 1940.

Francē Kozar: Izpod zemlje. Pesmi. Založba Trboveljska knjiga. Trbovlje 1941.

Prežihov Voranc: Doberdob. Roman. Naša založba. Ljubljana 1940.

PREŠEREN

(Odlomki iz dveh predavanj.)

Sto in štirideseto leto se je dopolnilo, ko se je v Ribičevi hiši v Vrbi rodil največji sin našega naroda, Francè Prešeren. Nekaj dni prej se je na drugem koncu naše domovine, na Slomu pri Ponikvi, rodil Anton Slomšek. Njega je Previdnost namenila, da bo presvetitelj, učitelj in svetnik svojega naroda; Franceta Prešerna je ista Previdnost namenila, da bo prerok, glasnik in poveljaneec v svojem narodu. Čudovit je ta dvojni namen in pomen. Prvi je živel v nedolžnem veselju in modri gorečnosti, vdan časti božji, dušnemu in telesnemu blagru slovenskega ljudstva, drugi je sprejel nase ves nemir, nered in trpljenje, a iz trpljenja je dal svojemu narodu vrednote, v katere je dahnila sama božja lepota; v njih se je razodel duh, ki ureja človeka v občestvo dobrih ljudi in ga dviga iz teme k luči, kar je zadnji namen tostranskega življenja. Anton Martin Slomšek je podoba služabnika božjega, Francè Prešeren podoba borečega se človeka; božja in človeška sila se v njem bijeta zato, da se na novo razodenejo stvariteljske sile in da še bolj čutimo, kaj je božje in kaj je človeško: človeški je nemir in nered, božja je resnica in prostost. In to je skrivnost velikih ljudi: iz svojega nereda in nesreče, iz nereda in krivic svojega časa gradé v novih podobah red in odkrivajo resnico, osvobajajo nas zgrešenih človeških postav in urejajo k boljšemu in lepšemu.

*

Razumevanje Prešernovega življenja in dela je bilo vsekdar merilo naše narodne omike; to delo ni samo častitljiv spomenik, zaklad je, od katerega jemljemo in se ne zmanjša. Le mera, s katero zajemamo iz tega zaklada, priča o naši človečnosti in narodni volji. Zato je spoznanje Prešernovega dela, razumevanje njegovega življenja šlo sporedno z našo narodno zrelostjo, od časov, ko so sodobniki gledali njegovo telesno podobo, od Stritarja, ki ga je leta 1866. kot pesnika moral šele odkriti, do današnjih dni, ko imamo o njem obširno slovstvo. Danes nam je znanost podrobno raziskala njegovo življenje, skrbno je zbrala pričevanja o rodu, do podrobnosti zbrala gradivo o času in ljudeh ob njem, z umetnostnimi nauki in osebnim navdihom je obravnavala njegovo pesniško in kulturno delo; od prvih ocenje-

valcev Poezij do Stritarja, Levstilka in Levca, od Pintarja, Prijatelja, Žigona, Puntarja do Kidriča in do najmlajšega akademskega rodu raste velika zgradba prešernoslovja; vanjo so popalagala desetletja in desetletja svoja prizadevanja, da doumejo vrednost in pomen tega našega največjega duha. Ta duh je napolnil že vso slovensko umetnost in je njena zadnja veličina. Prešernova beseda je dobila zgodaj spremljevalko v preprosti melodiji prvih slovenskih skladateljev in je prešla v simfonična dela novejšega časa; njegova beseda navdihuje slikarja in kiparja; zgodba njegovega življenja je bila snov za dramo, novelo in roman; tu dobiva ali zarjo poveličanja ali poudarek vsakdanje človeške siromašchine, a le prepogosto ostaja nedoumet pretresljivi in nerešljivi spor med duhom in telesom, ko se ob najvišjem poletu duha razkriva tudi oblast telesa, nered in prepad. In vendar bi nam bila kljub vsemu temu dragocena še vsaka njegova drobtina. Še vedno čutimo, kako bi potrebovali te in one razjasnitve, obžalujemo, kaj nam je vse pokrtil čas. Toda nad vsako še tako skrbno obdelavo in še tako zanesenim povzdigovanjem ostane Prešernovo delo nespremenljivo veliko. Ko merimo pesem današnje naše besede, ko sprejemamo njen blesk in zven, ko občudujemo ostrino današnjega izraza, se med to novo godbo glasi Prešernova pesem kakor mogočne orgle, ki zajemajo vsa glasbila; njegova pesem premaga še tako velik prostor in ga napolni do vrha. Odprimo katero koli stran njegovih Poezij, povsod moč in oblast duha, srčna globokost, po trpljenju očiščena lepota, v nji sled zarje onstranske gloriole, ki je dahnila v to čudovito človeško delo in ga napolnila z stvariteljno resničnostjo.

*

Ko je leta 1866. pisal Stritar svoj uvod v Prešernove Poezije, je čutil, da mora tistim, ki so poznali le človeka, približati pesnika. Zato je Prešernovo življenje le na kratko orisal in opustil vse tisto, kar je bilo tedanjemu slovenskemu človeku zadrega in slabost. Odkril je pesnikovo trojno bolečino: neuslišano čisto ljubezen, nesrečo domovine in spačenost sveta, v katerem gospodujeta brezsrčnost in nasilje. Ta idealistična razdelitev Prešernove pesniške vsebine velja v glavnem še danes, le da v nji bolj in bolj čutimo tudi pesnikovo življenje. Prešernovo življenje je bilo resničen boj s svetom, kakor so ga bojevali največji duhovi: ti duhovi so se v neodjenljivi volji spoprijemali s temo, včasih kot navidezni premaganci, na zunaj celo nesposobni za boj, toda njihov svet je segel daleč mimo mej, v katerih se je zavaroval njihov nasprotnik. V vednem odporu in omagovanju je tudi Prešeren premagoval svet: izpovedal je ob njem svoje trpljenje, preganjal je temo in stopal brez krivice mimo mogočnih in nasilnih, do konca.

Kakor v stari zaloigri, kjer se človek nevede in nehote zaplete

v spor z bogovi, se zdi Prešernovo življenje. Izšel je iz zdravega, trdnega kmečkega rodu. Strici duhovniki po očetovi in materini strani so vplivali, da so vsi trije Ribičevi sinovi študirali; najmlajši je zgodaj umrl, druga dva sta doštudirala. France, najstarejši izmed sinov, je moral najprej in najdlje od doma. Na domu je končno ostal ženski rod. »Uka žeja«, z njo sreča in čast domače hiše, ki si je bila namenila duhovnika, se je zgodaj spremenila v spoznanje: zgrešil je pot, a ni vrnitve. Že kmalu je v boju za kruh čutil, da slovenski izobraženec stoji v nasprotju z vsem tedanjim redom plemiških predprav, ostarele državne in meščanske urejenosti in zadovoljnosti, saj »le petica da ime sloveče«. Namesto Ribiča gospodarja, ki bi mu bila mirno plavala barka njegovega doma, saj bi bil njegov sosed sam sveti Marka, je sedaj mornar na nemirnem morju in zaman obrača oči v zvezdo rešnico: v ljubezen izvoljene device. Slovo od mladosti, prevara nad svetom, izguba doma in miru, iz katerega ga je speljava goljufiva kača, je osrednja bolečina, ki je Prešeren ni nikoli prebolel. Mesto Ribiča-gospodarja srečujemo ribiča v tolikih podobah, ko bega za srečo, za ljubeznijo, dokler se obupani mladenič nič več v zvezdo ne ozre. Temu Ribiču-mornarju kmalu ostane le smrt, ko spomin v potopu mine.

*

Smrt sama je ena najzgodnejših Prešernovih misli, usedlina njegove verske vzgoje in prvih nazorov o svetu. Že kmalu, ko se mu je začela življenje ponujati v mladostnih mikih, ob spremenljivi ljubezni deklet, ko je s šaljivo baročno podučnostjo in rokokojsko lahkoto v zgledih pel deklicam, naj ne pozabijo, da mladost mine kot mana, rosa in rože, naj ne zamude svojega zlatega časa, že tedaj se je misel na minljivost oglasila v resnobnem opominu, da »dolgot življenja našega je kratka«. Misel na smrt je prva razrešitev njegove nesreče, ko je spoznal, da je z domom izgubljen tudi njegov mir in da mu je le s trnjem pot posuta. Zastonj je boj s srečo sovražno, zato:

Prijazna smrt! Predolgo se ne mudi;
ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta,
ki pelje nas iz bolečine mesta,
tje, kjer trohljivost vse verige zgrudi.

Ko je resnična smrt stopila predenj, tedaj, ko je 6. julija 1835 pohitel k Sv. Krištofu in se ob truplu Matije Čopa razjokal, je videl na prijateljevem obrazu poveličan mir; ta mir mu je govoril: Končan je boj, ki je dovolj dolgo trajal. Zato je tudi zase povedal v posvetilu h Krstu pri Savici:

Srcé veselo, in bolno, trpeče
vpokoj'le bodo groba globočine.

Toda prav mimo smrti, ki v Prešernovem življenju odkriva najglobljo potrtoost in dušno milobo, se zbudi moč za novo delo; pesnik se odpove svoji sreči, pripravljen na žrtev in kljubovanje usodi. Zato je v spomeniku svojemu prijatelju Čopu, v Krstu pri Savici, ohranil Črtomira za novo življenje in mu usodil nov poklic:

med svoje rojake
Slovence gre, in dalje čez njih mejo,
do smrti tam preganja zmot oblake. —

Posameznik umrje, le človeštvo ostane; poslej ostane samo to, kar si storil za človeštvo, tako je zapisal tudi na grob prijatelju Korytku, in spomin Andreja Smoleta je poveličal s tem, da je ob ves nemir prijateljevega življenja, ob voljo po prostosti in domovinsko ljubezen postavil vrednost dobrega človeka:

boljšga srca ni imela Ljubljana,
kak si za srečo človeštva bil vžgan.

*

Ob razočaranju in ob volji, da vdano prenaša vso težo, ob upanju na srečo in ob popolni odpovedi, ob tem, da se je misel na smrt spremenila v najbridkejšo življenje, stojita dve ženi, Julija Primčeva in Ana Jelovškova. Da bi v dneh svojega slovesa od mladosti in v dneh svoje potrtoosti našel »zvesto srce« in da bi svojemu prirodnemu klicu našel tudi plemenito utešitev, je vstala pred Prešernom podoba Julije. Ob tej podobi so se ubirala vsa lepa naravna in idealna čustva, v Julijini naklonjenosti bi končno našel ozdravljenja za svojo dušo. Pa hrepenenje po tej sreči se konča z obupom. Naj se nam še tako vsiljujejo primere s trubadursko pesmijo, ki jo je Prešeren resnično in po svoje obnovil, tako da je v dnevih odpovedi povzdignil Julijo do ideala nadzemske harmonije, ali jo vsaj kot Bogomilo videl na poti tja, »kjer glor'ja Njega sije brez oblaka«, je vse to samo tista živa, nad vsako nizkost se dvigajoča osebna ljubezen, ki lahko zmaguje nad naravo. Prešeren je prirodno ljubezensko čustvo prepočil s toliko milobo, ga očistil s tolikim trpljenjem, da je prav tu utelesil zgled najplemenitejše človečnosti.

Ko se ta ljubezen ni uresničila, je v pesniku vstal človek same narave. Zastonj je Ribič gledal v zvezdo, prekipela je moč krvi, lepota telesne resničnosti je stopila na njeno mesto, z njo nova usoda življenja. Zveza z Ano Jelovskovo ni mogla biti blagoslovljena, vsa Prešernova duhovna narava se je temu upirala, a njegova človečnost je ni mogla opustiti. Ostal je zvezan z Ano, sodobnikom v spotiko, nji v bridko ime trikratne nezakonske matere, sebi v trden namen, da do konca prenaša pekel in nebo. Ana spolnjuje zadnje bridko poglavje Prešernovega življenja.

Ta malo srečni človek je nosil svoj spor do konca: od slovesa

mladosti, dokler ni zmagala »sreče jezo zadnja ljub'ca — bela smrt«. Podobe njegove pesmi: učenec, dohtar, čolnar, ribič, mornar in duhovnik so podobe slovenskega izobraženca. V sebi nosi milobo in srečo domačije, življenje se mu smehlja v daljnem idealu, vanj trešči vihar usodnih moči, iz viharja si reši samo čisto človeško podobo — v delu za druge. To je največja vrednota, ki jo more zapustiti svojemu narodu.

*

Toda pevec, v katerem zoré te vrednote od zaznanja do dognanja, ki to vrednoto očiščuje v vednem tveganju in trpljenju in jo končno uredi v smisel sveta, je postal še v posebnem pomenu Pevec svojega naroda. On je njegov prerok, zdaj tožeč, zdaj vest izprašujoč vodnik.

Povprečnemu človeku Prešernov čas ni bil težak, zdelo se je celo, da se vsa javna skrb trudi za mir in zadovoljnost. Prešeren pa je videl, da v tej zadovoljnosti in želji po brezskrbnosti gineva vse, kar je slovenskega, da se nad nami spolnjuje usoda nesvobodnega naroda, v katerem so si tuji prilastili moč in oblast, da je naš domačin že davno pozabil na svojo čast in da se privaja tujemu duhu. Prešeren je prvi pokazal domovino v njenem čistem pomenu. To ni domovina, ki jo je bila postavila plemiška gospoda okoli prestola tujih vladarjev, niso predpisane dolžnosti do fevdalne države, ne zavest ljudskega podložništva in višje milosti, tudi ni domovina samo pripadnost k deželi, kjer so ohranili plemiški in meščanski stanovi svoj družinski ponos: domovina sta domača zemlja in njen pravi prirodni lastnik, ki je izza davnih dni ohranil čast in pravico, prostost in voljo do svojega, najsi bo še tako majhno: vladarstvo človeškega dostojanstva na tej zemlji in vladarstvo ljubezni do vsega, kar je naše. Zato je Prešernova domovina mati, ki žaluje zaradi svojih otrok; pozabili so na ljubezen in na čast, a oblast prepustili tujcu. Prešeren je prvi izpovedal bolečino slovenske podložnosti in zaklical po pesniku:

de bi nam srca vnel za čast dežele,
med nami potolažil razprtije,
in spet zedinil rod slovenš'ne cele.

Podoba in usoda domovine je osrčje največjih Prešernovih pesmi. Ko je Elegija svojim rojakom ostala nenatisnjena, je njene misli prenesel v nemško osmrtnico Matiji Čopu in jih stisnil v novo središče: Nič več te ne bo pekla stara rana, da je domovina tuja njenim lastnim sinovom, da se sramujejo biti Slovenci, da se obračajo od dragih, sladkih glasov, v katerih jih je vzgojila njihova mati ter hlapčujejo tujim šegam in tujemu jeziku. Ko mu je cenzura iztrgala središče te pesmi, je isto vsebino še jasneje postavil v Krst pri Savici:

Na tleh leže slovenstva stebri stari,
v domačih šegah vtrjene postave...
le tujcam sreče svit se v Kranji žari,
ošabno nos'jo ti po konci glave.

V svoji potrtosti se je zgrozil, da ima domača zemlja »grob komaj za nas«.

*

Bolečina zaradi zatirane in ponižane domovine vendar ne najde razrešitve, če ne poznamo namena in vrednosti življenja. Za domovino je treba živeti. Prešernov Črtomir se ni pognal v smrt in tudi ni odpadel; pesnik ga je poslal na delo, da se do konca žrtvuje za srečo drugih. Za svoje rojake in za človeštvo živi. Kako živi? Zmoto in nered blaži, uči evangelij novega duha. Še nekdo drugi se je boril med svojimi brati za resnico in blagovest. Bil je Valjhun. Z mečem in silo je hotel, da zmagata resnica in blagovest. Toda vera ljubezni, vera duha, ki je začetek vsega dobrega, ne pozna meča ne sile oblasti, ker uči:

de smo očeta enega sinovi,
ljudje vsi bratje, bratje vsi narodi.

Valjhun je uničevalec blagovesti, podoba vseh nezmernih in krivičnih zaradi svoje resnice in oblasti, podoba vseh nasilnih, sovražnik bratstva. Prešeren je videl, da se nebrat Valjhun bori zato, da gospoduje, a ne da bi ustvarjal; zase pa je spoznal vrednost življenja v lastnem nemiru in žrtvi ustvarjanja. Zato poslej utihnejo tožbe zaradi nesrečne domovine; iz vere, da je delo za človeka najvišje dostojanstvo in gospodarstvo, je gledal svobodo domovine v njenem prerobenju.

*

Oblastnik Prešernovega časa je mogel biti samo varuh stare vere in moči, zato se je bal vsakega duhovnega nemira in vsake nove misli. Izgubil je bil živo vsebino verskega nauka in je s svojo oblastjo zapravljal njegovo življenjsko moč. Cerkev in država racionalistične dobe sta v skrbi za oblast pospešili delo racionalističnega liberalizma in bili krivi, da so se prvotne krščanske vrednote: svoboda, bratstvo in enakost razglasile proti njima in se leta 1789. uveljavile s krvjo. Dobrih petdeset let nato, leta 1844., ob istem času, ko je ponovil, da ima domača dežela »grob komaj za nas«, je Prešeren zapel Zdravljico. Ta pesem je naš prvi narodni manifest, v njem so svoboda, bratstvo in enakost povezane z željo po edinosti, sreči in spravi. To čudovito sozvočje ne kliče po krvi, kliče po novem, dobrem človeku.

Saj Prešeren poleg »sreče jeze«, »sreče sovražne«, s katero upodablja svoj brezupni boj z usodo, ne uporablja nobene druge prisposobe tolikokrat kot bratstvo. Slovenci so mu bratje, bratoljubje je najvišja človeška dolžnost, vsi ljudje naj bi bili

bratje, bratje vsi narodi. Videl je zatiranje človečnosti, nezaupnost tuje oblasti, ki je narode hotela oropati njihovih pravic in jih usužnjiti v životarjenje. Njegova vera v pravico pa je že čutila z drugimi evropskimi duhovi, da se bliža tudi brezpravnim narodom dan svobode; videl je že čas, ko se bodo narodi otresli spon, zato je napil novemu slovenskemu rodu, mladenkam, materam boljšega pokolenja, in mladeničem, ki bodo srčno branili svojo domovino. Ko se poleže boj za pravico, za svobodo, ko se uresniči bratstvo, tedaj nastopi večni mir:

Živé naj vsi naródi,
ki hrepene dočakat' dan,
de, koder sonce hodi,
prepír iz svéta bo pregnan,
de rojak
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo meják!

Domovina, uvrščena v red svetovne pravice, svobode in sreče, je zadnja Preešrnova misel. Starodavna misel na večni mir, kakor ga je bil s čistim razumom na novo utemeljil in vendar samo zasanjal Kant, je v Prešernovi Zdravljici dobila enakovredno pesniško poveličanje in je za naš narod odrešilna izpoved: oblast, čast in obilnost more na svetu priklicati samo dober človek. V dobrem človeku, ki teži naprej in ničesar ne podira za seboj, ki svojo osebnost ureja v skupno usodno voljo in ki še veruje, da so čednosti nespremenljive zakonitosti sreče, je Prešeren našel podobo slovenskega človeka in jo postavil v središče prigodniške, a nič manj resnične pesmi Janezu Nep. Hradeckemu:

poglej nje čvrste, bistrih glav sinove,
ki vnema v srcih se jim želja svéta,
obrnit' v doma čast vseh zgod osnove;
in zvestosrčne nje poglej dekleta,
lic rajski zor, oči poglej nebesa
in sramožljivost, ki je varh njih cveta;
obrní na nje mestjan očesa,
kak ljubijo poštenost in pravico,
veselje v prsih Ti srce pretresa.

S to pesmijo je končno premagal v sebi zakopano Elegijo svojim rojakom; njegovo delo se je dopolnilo z vero v edinstvo, srečo, spravo.

*

Josip Stritar je leta 1866. sklenil oceno Prešernovih Poezij s trditvijo, da ta knjiga opravičuje Slovence za vse darove, ki nam jih je Bog dal; Iv. Prijatelj je nekako ob stoletnici rojstva zaklical: Več Prešerna! Hotel je, da spoznamo, kaj mora biti Prešeren posameznemu našemu človeku in narodu. Danes se živo zavedamo, da je Prešeren najvišje, kar je slovenski duh postavil v svetovno skupnost in nam samim v preizkušnjo. Ko

se želja po oblasti in sila posameznikov odeva v toliko spačenih podob in kljub svoji demokratični zakrinkanosti ni nič manj kruta kot takrat, ko se je skrivala za posebnimi pravicami in plemiškimi naslovi, sta nam Prešernovo delo in moč njegovega duha še posebej opora. Ko se svoboda, enakost in bratstvo dušé s trpljenjem in milijoni umirajo zanje, ko se duhovni napredek spreminja v barbarstvo, čutimo ob Prešernu, našem narodnem geniju, da nad vso silo in trpljenjem ostane očiščen duh. Verujemo, da končno zmaga spoštovanje do vsakega človeka, bratstvo, ki nikomur ne jemlje in v miru množi čast in obilnost vsega sveta.

CENE VIPOTNIK

TUJINA

Dan upogiba zlato hrbtenico.
Upehal sem srce, le prašna duša
preštevá misli žalostne, posluša,
kako beže vetrovi čez pšenico.

V pohlevni travi ure poležkujem
in gledam ptice, ki na večnem nebu
se mi odmikajo v presrečnem begu.
Jaz, zapuščen, iz zemlje bilke rujem.

JOŽE UDOVIČ

VSAKDANJA PESEM

Slišim hreščeči glas zapovednika
današnjih dni, prekletega duha,
v rokah mu gnije jabolko sveta,
ki si ga že na bridki meč natika.

Podi me s svojo čredo v grom vremena
viharnega, v nalive groze, vpreza
me v jarem in njegova slepa jeza
me ne spusti nikoli iz stremena.

Ko pa veli, naj se po tleh pred njim
kot kača plazim, grizem grenki prah,
izdani človek, razdejan in nag,

kakor obsojenci na sodni dan
srce ponujam koncu in kričim,
naj stre ga gora, hrib naj pade nanj.

JOŽE UDOVIČ

POMLADNA

Vsenaokoli se je zlato beli vrt
kresnic šopiril, trava me je skrila
ob gozdni rob, v temačen hlad odprt.
Ob vodi, kjer je mlada vrba povabila
nemiren par libel si v vejnat grad,
je šla vihrava deklica pomlad,
za njo pa so planile vse dišave,
vse pesmi, polne njene večne slave.

Od vseh strani so neutrudni sli
veselih bitij mi nosili vest:
»Spreglej in smej se vsemu svetu v pest,
saj si ne najdeš druge pomoči!«
Počeli čarovnije so poganske,
prešerno veseljačili s kraljico
pomladjo, čistim srcem priprošnjico,
in klicali: »Pozabi na tegobe lanske!«

Prinesli vonj so z jagodne gredice,
nastavljali vsem čutom so skušnjave,
igrali srcu pesmice sanjave,
budili v lesu vznemirljive klice,
mi rušo kuštravo pokladali pod lice,
hoteli, da naj prvi živi roži
ukradem rdečico z ustnice vonjave,
naj ji pustim pekoč odtis na sveži koži.

Zvonil je rožnat praznik v vsej širjavi
za slavo stebel, vincev, čaš in klic,
zastava sonca je vihrala prek goric.
Jaz pa sem vroče klical po dobri: »
»Pomlad, ki pestuješ nam srca v travi,
predahni nas ta čas, ko svet se ruši,
daj nam orožje vseh ljubezni, čarov in moči,
naj nam tvoj dih zagospodari v duši,
naj zvezde nam zasijejo iz oči!«

SEDMINA

Šele ko je spreved krenil po ulici, sem se začel zavedati, da je stric zares umrl. Na pločnikih je stalo mnogo ljudi, meščanov in kmetov, saj je bil pogreb za malo podeželsko mesto nekaj izrednega. Na čelu spreveda so korakali vojaki, ki so poprej v strunnem koraku izvedli slovesen mimohod mimo krste, kajti rajni stric je bil velik gospod. Za vozom s krsto je pod črnim pajčolanom stopala stara vdova. Z leve in desne sta jo podpirala dva sinova, njim pa so sledili ostali otroci, tri hčere in še en sin, ki je šepal. Pri vsakem koraku mu je komaj slišno zaškripala proteza, noga je trdo udarjala ob vegast mestni tlak.

Vdovo, staro gospo s čisto belimi lasmi, sem dobro poznal, od otrok pa nobenega. Zelo zgodaj so se razšli po svetu. Ko zdaj pogrebniiki v nekoliko vetrovnem jesenskem popoldnevu spuščajo rjavo rakev v jamo, jih vidim, kako tuje gledajo v žalne obrede. Nihče od njih ni jokal razen stare gospe in ko smo za duhovnikom na glas molili očenaš, so stali negibnih ustnic. Zasmilili so se mi v nejasnih obrazih, zazdeli so se mi kakor sirotniki sredi domačije in velikega sorodstva. Za njimi so stali rajnikov brat, stari Tinek, njegov sin, postaven kmet, še nekaj mož z ženami in otroci, sami kmetje, rjavi od sonca in zdelani. Ko so vojaki oddali salvo, sem v hipu doživel stričevo zvestobo narodu in njegov ponos nad svojim kmetskim poreklom. Zdaj razumem, zakaj je hotel, da bi ga na njegovi poslednji poti nesli štirje kmetje in da bi se na sedmini zbral ves rod. Izpolnili so mu le drugo željo.

Tako sedimo po pogrebu okrog velike mize, na oni strani domači, na tej mi sorodniki. Med domačimi sedi tudi star gospod, stričev prijatelj. Videti je, da je v hiši zelo znan, kajti vede se zelo neprisljano in vljudno posebno do stričevih treh hčera, ki so si vse močno podobne. Moram ugotoviti, da so lepe in da je v njih omamno tujstvo. Monika je doktorica zdravilstva, poročena nekje na Dunaju, Cita je našla dom v Budimpešti, Olga, najmlajša, pa je poročena nekje na meji. Od treh sinov je Ahil, najstarejši, inženir v Dalmaciji, Vaclav je trgovec v obmejnem mestu, in najmlajšem, ki mu je ime Dimitrij, pa prepoznam človeka s protezo. Čeprav je najmlajši, so mu lasje nad ušesi rahlo posiveli, v obraz pa se mu je zarezalo nekaj ostrih potez.

Miza je bogato obložena. V kelihaste kozarce so nam nalili vina in ponudili narezka. Od kraja smo molčali, da je bilo slišati le ženket kozarcev, rožljanje nožev in vilic, vmes pa tiktakanje

stare ure v stekleni omari. Naše kmetice so bile v zadregi, ker niso vajene rabiti noža in vilic hkrati. Stari Tinek se je nekaj časa jezil s topim nožem, potem ga je trdo položil na mizo in jemal s krožnika z grčavimi, rjavimi prsti kakor doma. Stari gospod je izpraznil že drugi kozarec, sladkobno zacmokal z jezikom in mi pomežiknil preko mize, češ vino pa, vino.

Med predstavljanjem sem opazil, da rajnikovi otroci govorijo z materjo in med seboj le nemški. Neprijetno mi je postalo, ko sem slišal, s kako težavo jecljajo slovenske besede in se trudijo najti pravi izraz. Zaradi priučene dostojnosti se nagibajo na našo stran, počasi razumevajo naše stavke in njihovi smehljaji se mi zde prazni. Ko je stari gospod povedal neko pokojnikovo dogodivščino, je Monika položila roko na materin laket in vprašala:

»Was hat er gesagt?«

Pokojnikove hčere niso več razumele jezika svojega očeta.

Stari gospod je pogledal presenečeno po družbi in s pogledom obvisel na meni, toda kmalu se je pomiril. Gospa je še vsa v solzah prevedla stavek v nemščino in povzročila hrup. Ona stran mize se je vsa zasmejala, videl sem, da so tudi ostali otroci šele zdaj razumeli.

Kri mi je šinila v glavo. Pogledal sem na steno, kjer je visela slika, ki sem jo pri stricu že večkrat gledal: Jan Sobieski rešuje cesarski Dunaj turške oblege. Ta hip se mi je zazdelo, da vidim stričev kmetški obraz v gomazeči zmesi orožja, konj in ljudi. V kotu še vedno stoji kolovrat s povsmon, kakor nekdaj.

V sobo sta privihrala dva otroka, črnolas in plavolas deček. Bila sta Ahilov in Monikin sinček. Brez pozdrava sta se zatekla vsak k svojemu roditelju in se glasno pritoževala. Slišati je bilo njune nestrpne hrvaške in nemške besede.

»Mamica, to ni mogoče, da bi naše morje ne bilo tako lepo kakor njihovo...«

»Očka, kajne, da je naše morje najlepše na svetu...«

Ahil in Monika sta vstala in ju mirila. Stara gospa jima je sledila, prijala otroka in ju peljala k sorodnikom, da ju vidijo in spoznajo. Otroka sta se naposled pomirila, z našobljenima utnicama sta se približala našemu delu mize in prisiljeno podajala svoje mehke ročice. Naše ženske so jih prijemale v svoje žuljave dlani in niso vedele, kaj bi z njimi. Otroka sta gledala pri tem mimo njih, kakor da opravljata nadležno delo. Le ko sta prišla pred starega Tineka, najstarejšega zastopnika rodu, sta se zavzela in mu pogledala v obraz.

Ahil je potegnil iz žepa fotografije in jih pokazal sestram. Na eni sliki je videti mlado črnolaso žensko, njegovo ženo, na drugi in ostalih pa so upodobljeni trije črnolasi fantiči v mornarskih oblekah. Deček, ki stoji ob Tineku, je najstarejši med njimi. Tudi ženske na naši strani jih dobe v roke in jih molče ogledujejo.

Potem potegne še Monika zmagoslavno svoje slike od nekod. Slovesno vstane in reče vsej družbi:

»To so pa moji paglavčki!«

Zopet tri kodraste glavice, toda tokrat ne več črne, ampak plave. Otroci, dva dečka in deklica, stojе drug ob drugem strumno vzravnani, oblečeni v uniforme svoje mladinske organizacije. Vsi trije imajo zasanjane oči, kakor da pravkar doživljajo čudno pravlјico. Najstarejši sklanja obraz k zastavi, v očeh mu gori tuj ogenj. Ko ga vidim stati ob Tineku, kako gleda radovedno v starega kmeta, se mi zdi, da je v njem nekaj domačega.

Potem pokaže Monika še sliko mladega moža v isti strankini uniformi, toda v njem je že vidna sled teatralike.

»Das ist mein Mann!«

Dimitrij ne gleda slik, ampak vstane in si prižge cigareto. Ko se prestopi, slišim znova rahlo škripanje proteze.

Moniki se je razvezal jezik. Govori o možu, ki so ga z alpskimi lovci poslali na Norveško. Spočetka jim je šlo za nohte in Monika nekaj noči ni spala od skrbi. Pisal je šele po dolgem času. Med drugim tudi to, da so le za las ušli angleškemu torpedu. Časniki so pisali, da je bil odlikovan z železnim križcem za hrabrost. Takrat so otroci malone ponoreli od veselja. Sedaj piše pogosto in pravi, da se ima dobro in da vse dni presedi ob obali ter gleda z daljnogledom na morje. Pokrajina okrog Narvika je sicer tudi gorata, vendar je hladna in tuja, zato čuti veliko domotožje.

Stari gospe se je zdela zgodba nekam nejasna, zato je tiho vprašala:

»Toda, Monika, saj so Norvežani že davno premagani. Čemu se Karl torej ne vrne?«

Moniki so se posvetila lica in rekla je čudno slovesno:

»Gotovo, mama, toda sedaj morajo zrušiti še črvido Anglijo. Nekaj tednov še, pa se bo vrnil...«

Pokojnega strica še vedno vidim med Sobieskovimi vojaki na veliki stenski sliki. Zdaj tudi slišim besede, ki mi jih je nekoč govoril:

»Vidiš, mi Slovani smo vedno mnogo trpeli, ker smo reševali Evropo. Če bi nas ne bilo, bi Nemci prav gotovo ne našli časa za svojo reformacijo, tudi Francozi bi težko utegnili zidati svoje katedrale in morda se niti Holandci ne bi mogli ponašati s svojimi mojstri. Mi smo se tolkli na življenje in smrt, prepuščeni zgolj sebi, medtem ko so drugi ustvarjali svojo kulturo.«

Postal sem nemiren, v glavi so se mi začele mešati različne misli in predstave. Stričeva podoba je dobivala čudne obrise. Njegove besede so se mi prepletale s Monikinim pripovedovanjem, v nastajajočem mraku, v dimu cigaret in v vonju vina sem ga videl, kako je korakal močan in neuklonljiv gori in doli po veliki sobi, kjer so bile stene polne knjig. Potem sem ga

znova videl, spremenjenega in čudnega, kako sedi sredi teh knjig in se vdaja neresničnim podobam.

Nisem mogel več obsedeti. Vstal sem in nemiren poiskal z očmi Dimitrija, kakor da bi se hotel zateči k njemu. On pa mi je prišel nasproti z jecljajočimi besedami:

»Oprostite mi, tudi jaz ne znam dobro slovenski, toda nekaj me razlikuje od njih, mene je vsaj sram...«

»To je velika stvar,« sem dejal v resnični zadregi.

Dimitrij je z lepo, z žilami in kitami prepleteno roko segel na mizo po kozarec. Ko ga je nesel polnega k ustom, se mu je roka komaj opazno tresla, tako da je nekaj kapljic kanilo mimo in zmohilo prt. Dobro sem videl, da se je krotil.

»Naj vas to nikar ne vznemirja, jaz sem že dolgo preko tega. Vse to, kar sem nocoj slišal, je že davno za menoj. Monika je še v puberteti, najhujši človeški puberteti. Drugi niso nič bolje.«

Vzel sem kozarec in trčil z njim:

»V spomin na rajnega!«

Tedaj ga je poklicala Monika:

»Dimitrij, kje pa so tvoji otroci? Pokaži jih!«

Dimitrij se je svetlo zasmel:

»Moji otroci so tudi po svetu, daleč od doma in rodu, povsod so raztreseni, vendar upam, da me ne bodo nikdar zatajili. Podob svojih otrok vam ne moremo pokazati, lahko pa vam povem, da sem z njimi bolj zakoreninjen v svojem temelju kakor na primer Monika. Saj mi ne zameriš?«

»Ti še vedno misliš, da lahko potuješ po svetu in iščeš neznane brate,« mu je odgovorila Monika.

»Nič več ne iščem, zdaj samo še čakam, kako se bodo pokazali. Nič več ne dvomim, da bodo prišli, o tem sem bil vedno prepričan.«

»O čem si prepričan,« je vprašal radovedno Vaclav.

Dimitrij se je obrnil proti vsej mizi:

»Prepričan sem, da prihaja težka preizkušnja nad slehernega človeka, nikomur ne bo prizanešeno. Vse se mora prečistiti, ostalo bo, kar je vredno življenja. Nova moč se bo razodela. Razdelile se bodo družine, zamajali se bodo rodovi, sin bo vstal proti očetu, mati proti hčeri, dokler se nazadnje ne najdejo tisti, ki bodo stebri novega življenja. Vsakdo bo moral nekaj žrtvovati. Jaz sem že nekaj...«

Niso ga razumeli. Vaclav se je prisrčno zasmel in vstal s pladnjem ter začel ponujati narezek, kakor da stoji pred svojo trgovino in ogovarja kupce.

Pokazal sem na Dimitrijevo mrtvo nogo in ga vprašal:

»Torej to ni navadna nesreča?«

Šel si je z roko preko las in me globoko pogledal.

Prevzelo me je in zmedlo, da sem začudeno vprašal:

»Ne, ampak tudi žrtev. Ponesrečil sem se kot letalec.«

»Ali v sedanji vojni?«

»Ne, že v španski. Nad mestom Bilbaom.«

To je povedal mladi invalid preprosto kakor kako vsakdanjost in se pri tem zasmeljal. Toda v tem smehu je bilo nekaj trpkega. V hipu me je spreletela misel na tiste dni, polne tesnobe, ko smo mladi ljudje trepetali za mali baskovski narod, ko so ga s silo potegnili v vojno. Pred Bogom in zgodovino je zakrivil le to, da je branil svojo svobodo. Hlastno smo prebirali knjige in časopise, ki so bili kakor obupni klici na pomoč. Mi, ki smo jih slišali, nismo mogli pomagati. S tiho bolečino in stisnjenimi zobmi smo doživljali poslednje svobodne dni naroda, ki je ravno tako majhen kakor naš. Rad bi spraševal, kar drhtel sem od notranje napetosti, toda prav na dnu me je zazebló. Ali je mladi človek z leseno nogo eden tistih, ki so bombardirali Guernico? Stal sem pred človekom, ki je preživel silen boj, čutil sem njegovo tiho veličino.

Vprašanje se mi je izvilo kar samo od sebe:

»Ali ste tudi Vi ubijali?«

Dimitrij se je široko zasmeljal:

»Nisem!«

Hotel sem še nekaj vprašati, pa mi je vprašanje ostalo nezgovorjeno v očeh.

Pri mizi so se zdaj pogovarjali o letini. Obe strani sta se vneto udeleževali pogovora. Na oni strani so se oglašali s slovenskimi stavki, na tej pa so se poskušali v nerodni nemščini. Prišlo mi je na misel, da smo nazadnje vendarle vsi kmečkega rodu in krompir je morda tista brv, po kateri bomo premostili prepad, ki nas loči. Tudi Dimitrij se je začel udeleževati pogovora. Vprašal jih je:

»Ali veste, da so v neki deželi uspešno cepili paradižnik na krompirjevo bilko?«

Vsi smo se zavzeli, naši kmetje kar niso mogli verjeti. Stari gospod se je veselo zakrohotal in nagnil kozarec.

»To se je zgodilo najbrž v tvoji pravljični deželi...« je temno dejal Vaclav.

»Tam bosta šla počasi še repa in korenje v klas,« je dejala Monika nepočakano.

Dimitrij je prišel bliže k mizi in spregovoril z odločnim glasom:

»Lahko mi verjamete, da se bodo zgodile še bolj čudovite stvari na svetu, vseeno kje. To ni pravljična, pravljična je v vaših očeh. Tudi v mojih je bila, pa sem jo prebolel. Ko sem ležal v lazaretu brez noge, sem klel svojo usodo, vendar sem takrat preklel le svojo pravljično. Zato pa se mi je dvignila v duši vera v človeka. To je tisto, kar me drži pokonci, to je tisto, kar me približuje očetu. To je tisto, kar me oddaljuje od vas. Danes ne gre za države, niti za imperije, marveč za mnogo več...«

Dimitrij je vzel v dlani glavo plavolasnega dečka in jo poljubil. Deček ga je prijel za roke in se mu smehljajal.

Tedaj je vstal stari gospod in z nožem pozvonil ob kozarec, kakor to delajo tisti, ki bi se v družbi radi oglasili k besedi.

»Globoko užalosteni domači, spoštovani sorodniki!«

Zazdelo se je, kakor da se je oglasil glas iz velike daljave.

»Dovolite mi, da kot pokojnikov prijatelj in vojni tovariš povem nekaj besed v njegov spomin.

Imela sva navado, da sva se vsak mesec obiskala. Sedla sva v kak kot in obujala spomine. Ko ga zadnje čase dolgo ni bilo, me je zaskrbelo, kaj bi utegnilo biti. Zato sem se napravil na pot. Našel sem ga na bolniški postelji. Od starega korenjaka, ki je bil kakor iz jekla in kremena, je ostal le bore človek, majhen, slaboten in bled. Solze so mi stopile v oči, ko sem mu stiskal belo in tenko roko. On pa se je smehljajal in velel prinesiti vina. S slabotno roko je vzel kozarec, napil in rekel: »Brate, od žalosti umiram, od žalosti, ker gre vse po zlu na svetu... Tega več ne morem prenašati.« Zajokal je in ni mogel izpiti vina.

Zdaj stojim pred vami sam, brez prijatelja. Nocoj, ko bo prvo noč v zemlji, bo meni hudo. Toda rečem vam, da mi ne bo hudo toliko zaradi izgube njegove, saj grem kmalu za njim, ampak zaradi tega, ker je imel prav. Njegova žalost je moja žalost. Nocoj vidim, da maznanja smrtno bolezen.

Kaj morem storiti drugega, kakor da vam to povem? Vseeno mi je, ali me razumete ali ne. Morebiti bo pozneje nekdo med vami to bolje občutil.

Meni ne preostane drugo, kakor da napijem v spomin pokojnemu prijatelju in v spomin vseh poštenih ljudi na svetu!«

Vstali smo in pili. Nekaj pošastnega je bilo v tem napivanju. Z vso silo me je obšlo, da bi tudi jaz nekaj povedal. Moral bi tem ljudem zaklicati nekaj blaznega in z enim udarcem prebuditi njih nevednost. Stopil bi k oknu, ga široko odprl, da bi pregnal dušee vzdušje in s kozarcem v roki zakričal, da bi razneslo zidove starega mesta: »Stojte! Napijem narodu neznanih vojakov, napijem neznanemu Slovencu, ki se je boril na vseh bojiščih sveta! Napijem slovenski tragiki!« Toda nisem se ganil.

Stari gospod je trčil z vsemi. Nato je v dušku izpil ter treščil kozarec ob tla, da se je razletel na tisoč kosčkov.

Stari Tinek, ki je do takrat negibno sedel in bolj gledal kakor poslušal, je začel vstajati. V tihoti, ki je zavladala, je začel govoriti tudi on. Njegove besede so bile okorne:

»Smrt je posegla v naš rod in nam izirgala dragega Mateja. Dozdaj je bil on naša glava, zdaj je to prišlo nadme. Zato sem vstal, da bi dal najprej čast našemu pokojniku, mojemu bratu in vašemu očetu. Bil je dober človek, ki so ga cenili in spoštovali tisoči. Ne znam povedati tako lepo, kakor bi bilo treba, vendar mi verujete, da ni bilo pege na njegovem značaju.

Obenem pa sem vstal zato, da bi izpolnil njegovo naročilo. Ko sem predzadnji večer slonel ob njegovi postelji, mi je rekel: Tinec, ko bodo vsi zbrani na moji sedmini, glej, da se boste spomnili vsega našega rodu, vseh naših mrtvecev in vseh naših živih, tistih, ki so doma, in tistih, ki hodijo po svetu. Povej jim, da smo vsi eno. Povej jim, da je naš rod storil velike reči. Povej jim, da sem našel v knjigah, da je naš najstarejši praded, Tomaž, ki sem ga mogel ugotoviti, bil Napoleonov vojak, da se je pod njim boril v Rusiji, da se je rešil izpred goreče Moskve, se prebil skozi mraz in pomanjkanje, prodajal glavo pri Lipskem, se po nesrečni bitki vdinjal avstrijski armadi, služil še sedem let, potem pa se vrnil v domačo vas s sto forinti odpravnine, si postavil hišo ter se oženil in imel sedem sinov. Povej jim, da vsi izhajamo iz deda Tomaža, da smo vsi njemu podobni, da nas je vse zaznamoval. Povej jim, da naj jih ne bo sram slamnate strehe. Povej mojim sinovom, da ne bodo mogli nikdar zatajiti Tomaža v sebi. Toda povej jim še tudi to, da se bo Tomaž moral v nas nekoč osamosvojiti in pomiriti. Nekoč bo dovolj nemira v nas, takrat bo novi Tomaž ostal na svoji zemlji in nobena sila ga ne bo več mogla spraviti z nje.«

V sobi je nastala popolna tišina. Dimitrija sem zagledal ob oknu, gledal je v reko, ki je tiho tekla pod hišo. Sonce je že zašlo, v reki je odsevalo le še krvavo rdeče nebo. V drevju je šumel veter in prinašal v sobo glas klopotca. Zdelo se mi je, da vonjam plemenite plodove jesenske zemlje.

JOŽE UDOVIČ

NAJINA SAMOTA

Ponavljajš z mano svetlo opravilo
ljubezni, v sladki čistosti razpeta,
iz udov ti dišijo mlada leta
in v tebi klije sveto naročilo.

Spet z licem čutim ti svilen krilo
in kvišku gledam le nebo in malo
prelepo glavo, ki jo je iskalo
oko, ki je srce samo za njo hodilo.

Nato mi čez obraz visijo plavi
lasje, njih kodri na očeh mi spijo,
ves sem ovenčan s tabo v novi slavi,

oba spreminjava se v tisto melodijo,
ki jo pradavni Bog na svoji struni
spočetni je zagodel mladi luni.

OBUP

Čemu še čutim, saj mi v ognju mre,
kar sem v občutjih lepega nosila,
z ljubeznijo ves čas zvesto gojila,
vse se mi ruši in me v duši žge.

Saj slutim v hrepenenju dih obupa,
na dnu iskanj se mi smeji praznota,
samo na videz v duši ždi Lepota
(svetal nasmeh ob grenki čaši strupa).

Čas se na nas nikoli ne ozira,
živeti moramo, trpeti vse do konca;
zaman ihtim, želim pramenov sonca,
na moji duši svetla moč umira.

Tesnobni mrak me kakor slak duši.
Le tvoja slika med vezmi trpljenja
zastrtim silam daje še življenja,
s svetlobo jasno tiho jih krepi.

JOŽE BREJC

KMEČKA PESEM

Piti dali so mi mleko belo,
po toplini dima je dišalo.
Nemo zrl sem v vegasto skodelo,
vsega mi za dušo je premalo.

Proč dam žlico, pride v lepem krilu
hčerka, ki je v kamrici zaspala.
Božam ji lase — kot lan jih spleta,
včeraj si životnik je oprala.

Zdaj po pranju skoz obleko grobo
voham platno, čipke, ki jih stkala
v zimi za pečjo in jih skrivala
vsem, ki so stopili v njeno sobo.

Lačen sem, še enkrat mi skodelo
polno mleka koj iz shramb prinesi.
Joj, kako lepo gre; vse si, vse si
zdaj položil v to deklè veselo.

EMILIJAN CEVC

LONČENA PIŠČALKA

IZ CIKLA „PREPROSTE STVARI“

Ti moja lončena piščalka!

Zdajle stoji pred menoj, na vrhu dolgočasnih knjig, vsa enostavna v svoji rumeni barvi. Jabolka na polici dišijo in mali bratec joka, ker je lačen. Napol spuščena zavesa reže sončno luč v boleči črti in na pološčenem telesu moje piščalke se izgublja svetloba.

Moja piščalka je taka kot ptiček z ovčjo glavo. In stoji na debeli nožici, okrogli, debeli nožici. Odtiski lončarjevih težkih prstov se še poznajo na njej. Nekdo ji je z leseno paličico vbodel dve jamici — to so oči, razprl ji je gobček, napravil ušesca, ki štrlijo daleč proč od glave in po temenu se ji vleče dolga, rjava lisa.

Nekoč je bila ta pojoča stvarca peščica gline.

Prgišče tople, modro-sive ilovice s srebrnkastim leskom, neke v ilnati jami pod gozdom. Otroci so se hodili vanjo igrati: iz lepljive prsti so vgnetal mozičke s krivimi nogami in okroglimi klobuki, kolače, gobe in prašičke, ladje in lončke; sedeli so po ves božji dan na deskah v jami, polivali izsušeno glino z vodo, katero so nosili v stari, blatni črepinji iz studenca tam onkraj. Po hlačah in krilih so se poznale sive proge od umazanih rok. Okoli jame je raslo grmičevje, leske z lešniki in kopinjak je zoril svoje črne jagode. Pod travnato rušo so si napravile gnezdo gozdne miši. Na rdečkastih glavicah materine dušice so se oddihavale zlate ose in ptiči so hodili zobat trpotčevo seme.

Kadar je sijalo sonce, je bila ilovica topla kot mlado, razgreto telo.

Včasih pa je padal dež. V obotavljajočih se curkih ga je spuščal repinec s svojih zelenih vseh in metulji so se skrili pod lučnikove liste. Takrat se je v jami nabrala voda, sivkasta voda. Pritekala je po mastnem ilnatem hribcu v drobnih studencih in izjedla pri tem vanj tanke struge. Ko je spet sonce predrlo oblake, so plavale v ilnici iglice smrek in semenje plodnih rastlin, preplašeni hrošči in mrtve muhe.

Glejte, tam je bila doma moja piščalka.

Pa so zajeli glino z zarjavelo lopato. Poslovila se je od gozda in odškrpala v pleteni cizi po stezi. Potem so jo napojili z vodo

in dekleta so jo gnetla s svojimi nogami, dokler ni kanil večer. In dobra, srebrnkasta zemlja se je vdajala pod zardelimi prsti.

O vsem tem mi pripoveduje moja lončena piščalka, ko me gleda s svojimi krotkimi očmi, pol v senci, pol v svetlobi stoječa.

Lončar je vzel v roke kepo gline. Vtisnil je vanjo svoje prste; stisk palca, kazalca in sredinca; nastal je gobček, nato levo, potem še desno uho. Izoblikovalo se je trebušnato telesce, v telescu votlina (tukaj bodo odslej domovale pesmice!), zadaj repke, ki ima luknjico, dve luknjici: eno zato, da piskaš skozi njo, in drugo, ki poje; na hrbtu sta še dve luknjici... Pol ovca — pol ptička — rojstvo piščalke.

In prva piščalka in druga piščalka in tretja, četrta in peta in šesta..., v vrsti stojijo na blatni deski in vse so enake: očke imajo in gobčke odprte, debele repke z luknjicami in napihnjene trebuščke z luknjicami, debele noge in srebrnkast lesk.

Potem jih sonce suši.

Otroci se smejejo in plešejo okoli njih. Kričijo in se valjajo v travi. V veži se vrtil lončarsko vreteno; v enakomernih nihljaljih podrsava bosa lončarjeva noga na kolo (ritem, ki ga spremlja vse življenje). Kepa ilovice raste v mehko vzbočenih dlaneh: zvrtniči se v krog, v valj, se napne in razširi, suče se v enakomernih tresljajih vretena in prsti rišejo valovite črte v mehko gmoto. Prsti v sredini: vrtenje, vrtenje, zobčasto črtalce — in mehki lonci in latvice, skodelice in buče se družijo v procesijo zaokroženih predmetov, ki romajo pred hišo na sonce.

Peč zagori. Ogenj peče. Prekali to srebrno prst v zlato rumeno. Svinčeni lošč se vtaplja v žejno, izžgano glino.

Kupil sem jo tako, da me ni nihče videl. Lončarju sem rekel, da bo za bratca, ker me je bilo sram. Ti uboga pesmica moja, zaprta v trebuščku ptičke-ovčice! Le zakaj me je bilo sram pred teboj? Na cerkvene stopnice bi moral sestiti, zamižati v sonce in napihniti lica. In piščalka bi zapela.

Kajti piščalka poje!

V njej je skrito jokanje vetra, ki se spušča med lišajasto drevje nad ilnico, — samo nalahno moraš dihniti v glasbilce in zatrepeta ti iz nje vzdih kakor iz pravljice; če zatisnem obe luknjici na hrbtu, zabrni kot jezen čmrlj, če eno naglo odprem, zajolka kot zajklja, ki umira. Če spustim skozi njo vso sapo, zavriska kot razvlečeni vlak, ki se prepeljava za gozdom, zapeditika kot prepelica, ki vabi samico; če potrem s prstom, se zasmije kot otrok. O, moja piščalka se še dobro spominja ilnate jame in gozda nad njo, otroških nog, ki so puščale v njeni glini svoje sledove, in vonja rastlin, ki stresajo svoj cvetni prah čez ilnico, da se v rumenih lučkah vlega na glino. Moja piščalka je polna tega prahu. Globoko vanjo se je zajedel rezki vonj kalečega gozda in vrišč otrok. Zemlja, voda in ogenj ter delovna

dlan so ustvarili to preprosto stvarco. Če nalijem v njeno telesce nekaj kapljic vode, zažvrkoli kot slavček. Zamašim luknjice in klokota kot studenec, moja lončena piščalka z ovčjo glavo.

Zdaj bom odprl vsa okna na stežaj. Soba bo utonila v soncu. Vlegel se bom na preprogo, zatisnil oči in zapiskal. In mislil bom, kako je nekoč dekle prišlo k meni, mi vzelo piščalko in piskalo nanjo. Njene ustnice so pustile svojo toploto in vonj na piščalkinem ustniku. Potem sva piskala izmenoma: zdaj ona, zdaj jaz. Nazadnje oba naenkrat. Združila sva svoje ustnice in piskala: in piščalka se je smejala, smejala kot dveletno dete... Nazadnje je dobila piščalka v vsako luknjico po en rdeč nagelj: skupaj štiri nagelje.

Zato tisti dan nisem mogel več piskati nanjo.

Včasih se igra z njo moj bratec. Pritisne si jo na ustnice, jo obliže z jezikom, potem se zasmije in pihne vanjo na vso moč, da se sam svoje sape prestraši. Potem se spet smeje in maha z rokami.

Piščalka poje vsakemu. Piščalka mnogo ve. Mnogo več kot jaz. V njej so skrite melodije kot začarani škrateljčki, ki škrablajo v njenem telescu. Moja piščalka čisto enostavno rešuje najtežje uganke. Zdaj verjamem v pravljice mnogo bolj kot kdaj prej. Verjamem, da je nekdo imel čarobno piščalko in da so se mu izpolnile vse želje, če je nanjo zapiskal. Tudi jaz jo imam. Postajam otrok, prav tak kot je moj bratec, ki zdaj že spi. Morda sanja o piščalki? Kdo ve? Včasih sem hotel postati čarovnik. Ko sem zvečer legel v posteljo, sem premišljeval, kako bi izpremenil učitelja v žabo in sebe v leva; v leva zato, da bi se me vsi bali.

Zdaj sem čarovnik.

Spreminjam svet in čas in sebe in druge ljudi. Moje dekle me pričakuje v svojem zdravju; išče me že po stezi s svojimi tihimi očmi, v katerih odseva sonce. Tiha je in čaka. Vzel bom svojo piščalko in zapiskal pred njenim pragom: »Pridi, piskala bova skupaj na v ognju kaljeno piščalko!«

Svet je preprost kot pesmica.

Sonce sije.

Čakam in piskam, — komaj se še zavedam.

Postajam otrok.

SLOVENSKA NARODNA VZGOJA

Najprej priznajmo, da nam beseda vzgoja danes ni prijetna, pušča nas hladne in zdi se nam nekam manjvredna. Daleč smo od znanja, da gre v vzgoji za nekaj usodnega, za človekovo resničnost in skrivnost. Ne zavedamo se več, da je vzgoja stvarnost, brez katere ni osebnega in občestvenega uspevanja, in da je prava vzgojna zavest najvišji izraz življenjske preizkušnosti.

Kdor bi hotel poiskati razloge temu dejstvu, da do vzgoje nimamo pravega razmerja, bi moral preiskati vse današnje vzgojno delo, končno pa odkriti stanje sodobnega človeka sploh. Ta človek je namreč osebno popolnoma popustil, njegove sile se razvijajo le še prirodno vsaka v svojo smer, v njem ni nobene volje po sintezi, ki je edino ustvarjalna. Zato je že izgubil mnogo smislov in, ker v njem ni več pravega osebnega ustvarjanja, je izgubil tudi najvišji smisel, smisel za človeško nastajanje ali — kar je isto — za vzgojni smisel.

In vendar je v današnjem življenju toliko pojavov, ki naj izražajo skrb za človeka. Toda ta skrb ni rojena iz ljubezni do njega, temveč iz bojazni zanj. Sodobni človek se je zbal zase, zato ga naravni gon vodi v varnost organiziranega življenja. Tudi narodi so se zbali za svoje bivanje, zato jim silna organiziranost nadomešča svobodno izživljanje njihove duhovne veličine.

Navadno uvrščamo razmišljanje o narodni vzgoji med ostala razmišljanja o slovenski stvarnosti, pri tem pa se ne zavedamo, da je prav razmišljanje o vzgoji najvažnejše, ker najbolj neposredno in neizprosno preizkuša vse slovensko narodno stremljenje. Ne more vsakdo strokovnjaško preučevati zgodovinsko, politično, gospodarsko, socialno strukturo slovenskega vprašanja, pač pa je slehernik poklican, da po svoje pripomore k čim večji narodni vzgojenosti samega sebe in vsakega Slovenca. To vprašanje se postavlja predvsem vsakemu posamezniku in terja od njega temeljno življenjsko usmerjenost.

Občestvena vzgoja je torej nujno odvisna od osebne vzgoje posameznika. Kako naj čutimo vzgojne potrebe občestva, če smo brez čuta za najelementarnejše oblikovanje svojega osebnega sveta? Kako naj čutimo, da moramo narodno rasti in zoreti, če smo brez čuta za osebno rast in zorenje? Osnovna resnica je, da je vsako občestvo za nas toliko časa mrtvo, da smo torej zanj toliko časa brezčutni, dokler ne razživimo v sebi iskre osebnega

bivanja. Prvo, kar nam v naši zvezi mora postati jasno, je dejstvo, da sta osebna in narodna vzgoja neločljivo zvezani. Narodna vzgoja torej ni nekaj, kar bi obstajalo in bilo absolutno samo zase in s čimer bi se lahko igrali, kakor se igramo s stran-karskimi programi, ampak je tesno zvezano s človekovim osebnim središčem. In vendar se zdi, da šarimo z njo tjavendan in da velja o njej podobno, kar je zapisal Ivan Cankar v zasmeh tako imenovani narodni umetnosti. Narodno-vzgojno vprašanje se nam v tej luči odpira torej vse globlje in globlje in sega končno v zadnje plasti človekove. Kriza narodnostne vzgoje korenini v krizi osebne vzgoje, ta pa v krizi sodobnega človeka sploh.

Da bomo bolje razumeli, kako je osebna vzgoja v ožjem pomenu bitno združena z narodnostno vzgojo, naj poleg do sedaj omenjenih razvidnih dejstev opozorim še na tisto psihološko resnico, ki je ne upoštevamo dovolj. Doživetje kakršne koli vrednote je lahko bolj ali manj slučajno. Kolikokrat se zgodi, da doživim neko vrednost kar mimogrede. Toda navadno velja: čim bolj je slučajno doživetje, tem bolj je minljivo in tem manj stvarno vpliva na človeka. Najtrajneje in najučinkoviteje vpliva na človeka brez dvoma tista vrednost, ki jo doživi v delu. Tudi vrednost naroda doživim lahko povsem slučajno in brez kake osebne zasluge. Zato pa je do prežetosti z narodnostno vrednoto najbolj gotova tista pot, ki ji pravimo osebno vzgojno delo. To velja za vsako, na videz še tako drobno vzgojno delo, kajti vsako osebno nastajanje odpira smisel sveta in življenja. To velja še zlasti zato, ker je narod stvarnost, ki je človeški zavesti najbolj oddaljena in jo je vrednostno tudi najteže doživeti. Splošna osebna vzgojenost je torej najstvarnejši temelj narodne vzgojenosti. To pa daje hkrati slutiti, da je narodna vzgoja nekaj najbolj zamotanega in težavnega. Kakor je njen končni cilj na videz preprost — vsak posameznik naj bi se čutil kot ud narodnega občestva —, je v tem cilju vendar zajeta že polna osebna zrelost in najvišja mera etične zavesti. Človek razmeroma kmalu začuti vrednost družine, kmalu zna moliti Boga, razmeroma najpozneje pa je zmožen pristno doživeti narodno občestvenost.

Če velja, da narodne vzgoje ni brez splošne osebne vzgoje, velja to še posebej za slovenskega razumnika, ki naj postane eden glavnih nosilcev slovenske narodne vzgojenosti. Poleg splošne razkrojenosti sodobnega človeka je treba namreč upoštevati še določno zgodovinsko ozadje slovenskega človeka, ki je dano z razvojem vsega našega naroda. In tu moramo reči, da naša preteklost ni taka, da bi narodno vzgojo pospeševala. Nasprotno, poleg splošne obteženosti, ki tare sodobno človeštvo ne glede na narodnostne razlike, smo Slovenci obremenjeni še z mnogimi novimi, prav slovenskimi grehi. Tako je bilo na primer

že večkrat ugotovljeno, da so Slovenci življenjsko delovali večinoma iz strankarskih nagibov. Nimam namena obsojati, ker se predobro zavedam velike važnosti psiholoških momentov v naši zgodovini, ki jih do danes še nismo dohnali, čeprav jih močno slutimo. Samo to naj omenim, da je reaktivnost, v kateri vidim najznačilnejši način slovenskega življenjskega utripanja in ki je razen nekaterih častnih izjem morda tudi najmočnejši psihološki razlog skoro vsega dosedanjega slovenskega ustvarjanja, najbolj naravna psihološka posledica naših narodnih stisk. Kar pa hočem predvsem poudariti, je tole: če smo Slovenci strankarji in če se še nismo povzpeli do prave narodne zavednosti, tedaj je to zame v prvi vrsti dokaz, da smo ranjeni prej v osebnih, kakor v občestvenih prvinah svojega življenja. Držnem si trditi, da mi prav to slovensko tradicionalno strankarstvo dokazuje, kako Slovenci še nismo doživeli smisla prave duhovne veličine. Zakaj na dnu stranke je interes, na dnu naroda pa je duh. To me hkrati prepričuje, da smo Slovenci še globoko zakoreninjeni v nižji in manjvredni plasti človeške narave, čemur so jasen dokaz naše čudne in včasih tako sramotno nizke napake. Zato pa si nikar ne zakrivajmo oči pred njimi, njihovega dejstva si nikar ne preženimo iz zavesti in ne pokrivajmo jih s kulturno zanesenostjo! Zato pa si upam trditi še to, da nas slovenska ideološka diferenciacija, ki jo v službi politike mnogočesa dolžimo, ni toliko razdvojila zaradi veličine ideje, kolikor zaradi majhnosti človeške sovražnosti. Saj pove dovolj že to dejstvo, da smo zvezali idejo s politiko, ki je poleg gospodarstva najbližja instinktu in gonu. Trdim torej, da se Slovenci nismo razdrobili v prvi vrsti zaradi diferencialnega zakona duhovnega sveta, temveč zaradi zakona človeško nevrednih in primitivnih vzgibov.

Naš problem ne leži torej najprej v sferi višje zavesti, ampak v sferi gonsko-instinktivnega življenja. To pa se pravi, da potrebujemo najelementarnejše vzgoje, ki nas bo človeško dvignila in navdala s smislom za osnovno človeško vrednost. Treba bo zelo tenkočutnega vzgojnega dela, zakaj naša preteklost je v glavnem rušila osebno kvaliteto in s tem temelje narodne vzgojenosti. Treba bo dela, ki naj v vsakem izmed nas utrjuje človeške osnove in na ta način polagoma dviga našo osebno kvaliteto, s tem pa sama po sebi vodi v večjo narodno občutevanje. Samo s takim osebno-vzgojnim delom bomo notranje premagovali že omenjeno življenjsko reaktivnost, kakor jo izražajo glavna področja slovenskega udejstvovanja in kakor je usodno oblikovala slovensko dušo. Pod reaktivnostjo mislim tisto naše značilno trpno odzivanje na zgodovinski tok, tisto naše delovanje brez prave dejavnosti in tisto našo kulturno voljo brez volje do stvarnega spoznavanja. Zavedati se moramo, da bomo šele tedaj narodno tvorni, kadar bomo osebno trpnost spremenili v osebno

dejavnost. V tem smislu gre za totalno preoblikovanje naše miselnosti, za nekaj prvinskega, na primer za to, da bomo z enako silo, s katero težimo sedaj v zavist, težili v blagrovanje, da bomo z enakim pogumom, s kakršnim se danes vdajamo zahrbtnosti, izpovedovali resnico. To pa so spremembe v temeljih. Narodna stvarnost terja tudi v psihološkem pogledu celega človeka. Naša vodilna misel je tudi ta, da moremo narodno rasti samo iz osebne rasti, ker ni občestvene zavesti brez osebne zavesti in ker ni smisla za občestveno vrednost brez smisla za osebno vrednost.

Če v tem duhu gledamo na sodobno povzdigovanje narodno vzgojnih potreb, ki ga danes beležimo po vsej Evropi, moramo biti močno skeptični. Veliki in majhni narodi kažejo ogromne napore po okrepitvi svoje moči in po določanju svojega narodnega duha. Tudi pri nas čutimo, kaj bi bilo treba. Predvsem čutimo, da bi bilo prav, ko bi bili narodno močni, to je, da bi imeli pravilno narodno zavest, toda časovna stiska zanaša v nas mrzličnost in nerazsodnost, ki nas notranje mučita in do kraja slabita. Namesto da bi se zbrali v osebni miru, ki bi nam dajal vero v rodovitnost osebnega dela, begamo sem ter tja in zgolj organizacijsko poudarjamo stvari, ki so prvenstveno duhovne. Bridko se moti, kdor misli, da bo prav današnji vojni čas s svojimi hitrimi in neizprosnimi odločitvami pospeševal narodno vzgojo. Res je, da je čut skupnosti danes tudi v slovenskem narodu močnejši kot prej, toda vprašanje je, ali imamo pravico to zbegano skupnost istiti z zrelo narodno pripravljenostjo.

Iz vsega tega pač lahko slutimo, da ni narodna vzgoja nobenemu narodu podarjena in da je že čas, da pustimo čitalniško narodno vzgojno idilo in preidemo k sodobnejšemu narodno-vzgojnemu pojmu. Čas je že, da se zavemo, da samo tako imenovano opozarjanje na narodno posebnost in apeliranje na narodno zavest še daleč ni narodno vzgajanje, kakršnega potrebujemo zlasti danes. Šele kadar čutimo usodno življenjsko povezanost z narodom, smo dosegli pravo stopnjo narodne vzgojenosti. To pa se hkrati pravi, da je v narodno vzgojo vključeno poslovanje vseh plasti našega bitja. Narodno vzgojeni bomo postali šele takrat, ko bomo kot Slovenci postali gospodarski, politični in kulturni ustvarjalci. Vse te pripombe sledijo logično iz pojmovanja naroda v smislu moderne sociologije. Toda čutiti usodno življenjsko povezanost z narodom na vsej življenjski ravnini je nekaj tako velikega, da bi morali svoje človeško delovanje neprestano usmerjati v rodovito zvezo svojega lastnega človeka z narodom. Celotna človekova naravnost v narod je namreč edinstvenega pomena za osebno življenje samo. Zdi se, da Slovenci na splošno še ne poznamo globine tistega občutka, ki ga doživlja gotovo vsak, katerega osebno življenje se izteka v narodov življenjski tok. Je to občutje svojstvene življenjske širine, ki sega prav v človeško vitalnost. To občutje, ki ga imenujemo

vitalnost, človeka brez dvoma tudi dviga. Saj človek ne čuti življenja le v osebnih mejah, marveč ga čuti tudi v docela novih širinah in globinah, te nove širine in globine ga tako prevzemajo, da v bistvu prerode njegovo življenjsko občutje. Življenje samo postaja čedalje bolj sproščeno in njegova vrednostna zaveza se zviša. Prav te vitalnosti, ki poteka človeku iz njegove osebne usmerjenosti v narod, Slovenci tako rekoč ne poznamo. Poudarjam, da imam tu v mislih samo usmerjenost, ki je že samo tolike vrednosti, ne glede na materialno stran, ki je dana s konkretnimi vsebinami. Slovenci žal še ne vemo, kaj se pravi občestveno živeti v narodu. Trpimo še vedno na svojem znanem individualizmu, vkovani smo vanj; občestveno občutje, ki notranje najbolj osvobaja, nam je neznano. Zato ne moremo biti drugačni kakor majhni.

Slovenska narodna vzgoja! Zastonj govorimo o njej, dokler ne bomo začeli sami sebe osebno vzgajati, dokler ne bomo začeli z resnim osebno-vzgojnim delom. Šele ko bomo s tem delom začeli, bomo mogli stopiti na pot narodne samovzgoje. Šele tedaj bomo začeli polnotežno doživljati smisel narodnega vzgajanja. Šele tedaj pa bomo tudi mogli dati vsebino narodno-vzgojnim sredstvom, šele tedaj bomo mogli in zares hoteli narodno vzgojo prav organizirati. Kajti dokler ni tistega, ki naj vzgaja, dotle sta vsa vzgojna tehnika in organizacija brez smisla in vrednosti. In šele tedaj bo veljalo s pridom tudi teoretično posvetiti se slovenskemu narodno-vzgojnemu problemu, in to v tistem obsegu pa tudi s tisto konkretnostjo in stvarnostjo, kakršno zahteva narava stavljenе naloge.

LINO LEGIŠA

O KRITIKI

1

Ni še dolgo tega, morda dve leti, da sem sedel s sošolcem z univerze na domu njegovega dekleta. Med pogovorom smo prišli tudi do kritike. Sošolec je sprožil misel, da bi prišel kdaj v akademsko društvo, kateremu je on še vedno posvečal veliko časa, kjer naj bi govoril o kritiki, po kakšnih načelih se izvaja, kako si jo zamišljam — češ da bi mlade to zanimalo. Meni se zadeva ni zdela posebno pripravna za predavanje ali akademski razgovor, saj je najbrž prav malo takih, ki bi jih privlekla. Sošolec je trdil, da ne, da bi mnogi radi prišli na jasno v teh rečeh. Med pogovorom sem videl, da njegova misel ni bila rečena kar tako; recimo, da bi imelo društvo tudi eno tako predavanje. Videl sem, da se je zanimalo tudi dekle, pa čeprav se je najin pogovor precej zavlekel. Tu sem čutil, kar sem utegnil pozneje še večkrat, da hero kritike in se zanimajo za vprašanja, ki se sučejo okoli njih, še drugi, ne samo ljudje iz slovstvenega tabora.

Tisti čas za tak razgovor seveda nisem bil nič pripravljen, za opredeljevanje načel nimam posebnega daru, zraven tega pa sem se že prepričal, da utegnejo slepiti pogled, če daš preveč nanje, da torej

potem marsikaj krivo sodiš. Zato sem svojemu sobesedniku dejal, da je pač prvo načelo in merilo, ki se ga drži kritika, ko presoja, čut, kritični čut za umetnost, za vrednost slovstvenega dela. Ali s tem iracionalnim čutom sem slabo naletel. Tovariš je namreč pristaš znanstvenega materializma ali kakor se že temu reče, sicer eden tistih, s katerimi se da pogovoriti — sploh res simpatičen fant. Treba mu je torej bilo postrči drugače, da bo tudi njegov znanstveni nazor vsaj nekoliko zadovoljen. Danes res ne vem več, kako so takrat tekle moje misli, ne spominjam se, s katerimi besedami sem opredeljeval kritika, s katerimi njegova stališča, ali dobro pomnim, da mi je šlo to opredeljevanje še dobro od rok — gotovo je k temu mnogo pripomogel moj sobesednik. Začutil sem, da se da o zadevi govoriti s kolikor toliko splošno umljivim jezikom in tako, da pritegne tudi človeka, ki v nji ni najbolj izveden.

Ne vem, če bi danes mogel najti vse tiste misli, s katerimi sem osvetljeval vprašanje. Govoril sem o splošnem okusu, ki ga srečaš pri ljudeh, o splošnem umetniškem čutu. Kritiku je treba, da je z njim bolj obdarjen, prav tako važno pa je gotovo, da zna to, kar čuti, tudi povedati, razjasniti in opredeliti. Svoj čut seveda primerno šola, vzgaja ob slovstvenih delih, pa tudi ob obravnavah takih del. Taka šola mu pomaga zlasti, ko določa pri umetninah odvisnosti, vplive, novosti, značilnosti slog. Toda sodba v jedru ni odvisna od poznavanja tolikih in tolikih umetnin ali slovstvenih obravnav. Sodbo odloča v glavnem tisti iracionalni čut, v katerega se meša intuicija, ki gre za umetnikom v njegove čare, v njegove skrivnostne, z naravo, z našim bistvom elementarno povezane svetove, v katerega pa se meša tudi um, ki ugotavlja skoraj sproti, da smo bili prevzeti, da je umetnik tako zajel iz sebe in življenja, da nas je zadel — kadar se je to pač zgodilo. Umetnosti nekako gleda bistvo sveta in življenja, prihaja do njega po poti uma in intuicije, torej po isti, ki je dana kritiku, samo da je pri kritiku kakor pri navadnem bralcu intuicija v glavnem navezana na to, da sprejema umetnikovo stvaritev, um pa ugotavlja, kje je pisatelj bistvo — da tako govorimo — zadel, kje se mu je le približal, kje je zablodil in kje le slepi sebe in druge, da se je dokopal do njega.

Umetnik upodablja življenje, želi ga pokazati v njegovem bistvu. Vsak umetnik pa odkrije le del tega bistva življenja, namreč le tisto lice, ki ga je gledal in doživljal iz svoje osebnosti. Njegova podoba sveta je lahko najbolj zaokrožena, popolna, njegovo delo organizem z mnogovrstnimi, najbolj smotno povezanimi udi; pogledi, ki se ob njem odpirajo v življenjsko skrivnost in lepoto, so lahko neizčrpni, ne samo globoki. Zraven njega pa bo lahko še toliko in toliko del, ki bodo istemu življenju gledala z druge strani v obraz, pa bodo morda njih pogledi prav tako globoki in neizčrpni, morda bo iz njih besed prav tako tipalo po strunah naše notranjosti in jih spravilo v zvenenje, naše oči pa v zamaknjeno začudenje. To se pravi, da so vsi gledali istemu mnogoličnemu življenju v obraz, da so ga vsi sprejemali s polno močjo, da je torej ena podoba kakor druga splošno človeška, enako sprejemljiva. Kritik bi tedaj moral spoznati, kdaj imamo pred seboj tako polno življenje, tako podobo resnično umetniške vrednosti, pa naj so te podobe zajete s še tako različnih strani. Kritik prav za prav čuti poslanstvo, da kaže take vrednote, da pripravlja občinstvo na njih sprejem in polno uživanje, da ga torej vzgaja v dobrem, umetniškem okusu. Pri tem pa bi ne smel, pa naj je še tako nagnjen k iskanju lepote, zanemarjati, spregledovati, — kaj šele omalovaževati — taka dela, ki z estetiko nimajo dosti opravka, pa utegnejo zadevati življenje v polno ali so kakor koli življenjsko pomembna. Žakaj kritika ni služba neki od življenja odmaknjeni lepoti, v katero bi se človek samo zatekal, da bi svetu, kakršen je, ne gledal v obraz; kritika je služba takó lepoti sami kakor življenju sploh.

Če sem se takrat s podobnimi, nekaterimi morda bolj zadovoljivo povedanimi mislimi s svojim sobesednikom še dosti dobro pogodil, si zdaj še od daleč ne domišljam, da bi bil vsem ustregel. Naj bi skušal še tako natančno izbirati izraze in jih tehtati, pravde, ki teče proti kritiki, pri mnogih, mnogih, vem, ne bi dobil. S svojimi besedami jim bom veljal za zagovornika njene nedoraslosti, domišljavosti in zlonamernosti, kakor pravijo in pišejo. Ta pravda je čisto razumljiva. Misli in načela, ki sem jih zapisal v začetku, so lepe in dobro bi bilo, zmerom se jih držati, to se pravi, dobiti jih v kri. Ali take misli so vendar presplošne, da bi bilo z njimi vprašanje bistveno rešeno. Koliko pa je takšnih umetniških stvaritev, ki bi morale dobiti neoporečno priznanje, pa čeprav so si po značaju precej različne? Potem pa, tudi kritik je človek in kaj čuda, če bo bolj naklonjen nekaterim smerem, če drugim na priliko ne bo pokazal primernege spoštovanja ali jim bo celo nasproten. Koliko laže se to zgodi, kadar pred seboj nima polno zrasle umetnine, ampak delo, v katerem res tu pa tam utripljejo biseri, so pa zato drugod raztegnjene meglene, iz katerih gleda že uvelo cvetje in nekaj modno, zdaj že zbledelo, papirnato okrasje. In na vse zadnje, tudi kritik je bojevnik za lepšo podobo sveta, moral bi vsaj to biti, zato mu gotovo ne bo vseeno, kakšno pot si ubirajo pisatelji, ki vendar tudi po svoje vodijo ljudstvo. Medsebojna nerazumevanja so tako več ko mogoča in najbolj naravna zadeva.

Bodi še tako umirjen, prizadevaj si biti do kraja pravičen, pa se boš le kje razhajal z ljudmi, ki tudi hočejo biti nepristranski. Vzemimo naš ekspresionizem. Svoj čas se je Brnčič čudovito zaletel vanj, prav za prav le v katoliški del. Če bi sodil po nekaterih današnjih njegovih rečeh, ki pričajo o veliki meri trpke zrelosti in umevanja življenja, si ne morem verjeti, da bi tudi zdaj tisto liriko enako zgrabil in jo zdelal. Se zdaj mi je skoraj tako neprijetno, kakor me je obhajalo tedaj, ko sem bral tisto včasih tako pristransko, doktrinarno in ne vselej lepo mahanje, pri katerem kakor da je Brnčič čisto pozabil, da sam ti liriki še nedavno ni bil daleč. To so pač prikazni spreobrnjenstva. Mnogim nam je ta poezija veliko dala, bile so lepe, velike stvari, ki smo jih sprejeli v svoje duše v tistem čudovitem času mladostnega iskanja in ki še danes nekje v nas ždijo. Ze zaradi spoštovanja do te lepote smo bili užaljeni, zraven pa nam je ta lirika še zmerom utegnila nekaj povedati. In vendar smo bili že v sporu z njenimi ustvarjalci, ki so jo zagovarjali kot nekak višek, medtem ko nas ni več zadovoljevala. Še ko smo rasli v njegovem ozračju, ekspresionizem nismo šteli za svojega, zdaj smo še bolj hoteli nečesa drugega, kar bi nam res ustrezalo. Ekspresionizem je za nas šel, obletel se je tisti duh časa, ki je obdajal prejšnji — in nekoliko še naš — rod ter ovijal tedanje stvaritve, da so videli v njih stvari, ki jih mi že nismo več mogli. Kjer so oni doživljali polno lepoto ali vsaj neko podobno omamo, so se nam večkrat prikazovala suha rebra nemogočih poz, že smešne patetične kretnje, votlo bobnenje, ki naj bi veljalo za globino, v dobrih primerih pa veliko osnutkov, veliko odprtih oken v skrivnostno človeško notranjost, v novo, nenavadno lepoto, a z njimi tudi veliko kaosa in malo harmonije, malo prave in trajne lepote.

Tako se je obletel tudi svet, ki je bil nam bližji, svet Mrzelove in Grumove dekadence. Tista notranja napetost nepotešene mladosti, ki je razmikala drobne utripe naših občutkov v prostrano, v neznane daljave se gubečo lepoto, ki nam je bila skoraj tako trpka kakor nezavzeta sreča, tudi tista napetost je popustila. Danes se človek samo spominja svojih široko razprtih oči, svoje čudovite sentimentalnosti, s katero je zalival drobne lučke lepote in upanja, v kakršne se mu je

drobilo življenje. Če bi danes dobil v roke kako svojo stvar iz tistih časov, bi mu bilo v nji skoraj vse ne le šibko, marveč tudi zelo tuje.

Nekaj mesecev tega sem gledal v pariških Uršulinkah Cocteaujev film *Pesnikova kri*. Cocteau je surrealist — torej iz tistih vrst, ki so gojile potapljanje pod zavest, v iracionalno neograjenost. Teh prikazni tudi pri nas ni manjkalo, dasi nismo šli tako daleč, to se pravi, kjer smo šli, ni posebno veliko ljudi zgrabilo. Ta film je bil pred leti marsikaterim razodetje, danes je kuriozum. Pa ne samo to, Cocteau kaže nekega umetnika, ki v svoji nezadovoljnosti z roko zbriše osnutek ženskega obraza. Pri tem pa mu ostane na dlani odtis ustnic, ki zaživijo. Stigmatizirani umetnik je ves prestrašen in zbežan, ne ve, kako bi se znebil teh groznih ustnic, pa pritiska roko zdaj tu zdaj tam. Pritisne jo tudi kipu, ki stoji v sobi, prav na ustnice. Zgodi se drugo čudo: ustnic na roki ni več, pač pa so oživele tiste na ženski postavi. Gibajo se in okoli njih se počasi razgibava ves njen obraz, ki strmi v še bolj zbeganega umetnika. Oživlja se vse telo in otreša prejšnjo okorelost, dokler si ne upa celo na pot proti svojem u stvaritelju. Umetnik se mu umika proti stenskem zrcalu, se pritiska obnje in pade pod njegovo gladino. Valovi pljuske, on pa že ogleduje čudni svet, ki se mu začne zdaj odpirati.

Cocteauju in morda tudi njegovim je bil to poln, elementaren svet, ki jih je prevzemal. V takih svojih odkritjih so slutili neizmerne zakladnice, ki naj poživijo usihajočo umetnost. Jaz sem prišel v kino, lahko rečem, čisto nepripravljen. Nekoč sem slišal, da je film nekaj posebnega, nenavadnega, a nič nisem vedel, kakšne vrste je. Hotel sem ga sprejeti najbolj naravno. Ali tudi to lahko dem, da me prevzeti ni mogel. Gledal sem podobe, moja duša je ob njih ostala skoraj nepričakovano, le um je ugotavljal, da je to pač simbol umetniškega ustvarjanja, ki daje kri življenja svojim stvaritvam, da pomeni tisti pljuski skozi ogledalo oziroma vodno gladino potopitev v podzavest in tako dalje. Če pa mi še um ni znal nič povedati, tedaj pa sem sprejemal te podobe, kakor gleda človek, ko se prebudi, na zmedene sanje, ki jih pri najboljši volji ne zna razvozlati. Pa če bi se mu jih tudi posrečilo kolikor toliko zadovoljivo rešiti, umetnine take blodnje jasno da niso. Zanimivo pa je bilo še nekaj drugega. Blizu sta sedeli dve študentki, ena je bila mulatka, prav res čedna. Ti dekleti sta neprestano vzklikali od groze in se skrivali za svoji torbici. Potem sta se sicer smejali čes, da ju film tako močno prevzema, toda groza je kljub temu venomer znova prihajala in ju premagovala. Ne vem, kaj bi dejal k temu Cocteau, ki pri svojem surrealizmu gotovo ni mislil na pošastne zgodbe, za katere je treba imeti dobre živce, kakor napovedujejo filmski oglasi.

Očitno pa je, in zato sem porabil tudi ta zgled, da vsi ljudje ne morejo gledati enako na umetnost, pa bodisi da pripadajo drugemu rodu, kateremu so prejšnji pogledi na življenje že tuji, bodisi da je tega kriva njih nanava ali pa tudi še vzgoja. Očitno je torej tudi, da ima vsaka umetnostna smer svoj višek razcveta in oblasti nad dušami, ki pa nekoč le začenja plahneti. Tedaj gledajo ljudje nanjo iz razdalje, iz tiste kritične razdalje, ki kaže stvari v luči, kakršna pisateljem ni bila domača. Lahko pa doživijo tudi bojoviti napad, s katerim hočejo novi pomesti z vsem prejšnjim. Odtod neizogibni spori. Slovstveni delavci morajo ž njimi računati.

3

S tem pa negotovanje, ki ga imaš priložnost kdaj pa kdaj slišati spričo kritike, ni še razloženo. Tu namreč ne gre zmerom za vojsko med različnimi, toda na vse zadnje po moči še zmerom nekam enakimi smermi. Kakor lahko že iz prejšnjega posnameš, zadevajo očitki sod-

nikov mnogo bolj trdo. Pisateljem in pesnikom se večkrat ni bojevati samo zoper nerazumevanje novih, treba bi jim bilo spodvreči tudi sodbo, da njih pisanje ocenjevalcu, in kakor on piše, bralcem njegove vrste — morda je to velik del občinstva — ne zaleže, da so pisateljeve stvari ali blede, delane, zmaličene, afektirane, ali da so slabo zgrajene, skratka, da pisec ni tak umetnik, kakor bi morda bil rad, ali pa celo, da ni iz umetniškega rodu. Obsodbe so kajpak včasih precej hude, človek jih ne prenese kar tako. Marsikdo namreč stavi veliko na svoje umetniške darove, s to zavestjo nekam laže prenaša življenje, se vzdiguje nadnje. Ta misel ga prepričuje o njegovi vrednosti — pa se ti oglašajo ljudje, ki nimajo istega prepričanja, ki to vrednost krušijo ali jim sploh nobena vrednost ni.

Ena stvar je, če so to mladostni zaleteli, ki bi se radi razpetelinili, ali ljudje, ki so slepi za vse, kar ni iz njihovih vrst ali ne po estetskih načelih, ki so jih dobili od kakšnega enostranskega pisatelja, če niso morda, kar je zlasti pri mladih mogoče, postala enostranska pri njih samih. Tukaj se pisatelj lahko zateče k misli, da kritik ne zna soditi nepristransko, ker mu pogled motijo tako ali tako pobarvana očala. Druga pa bi morala biti, kadar bi šlo za človeka, ki se otresa vsakih pristranskih vplivov in ki bi rad povedal svoje mnenje zato, da bi vse, kar je resnično vredno, dobilo svoje pravo mesto, da bi ljudje spoznali in zajemali najboljšo hrano, se v nji krepili in čistili. Tak jasno ne bo najbolj navdušen za dela, ki umetniško ne zadovoljujejo in ki tudi drugače dosti premalo povedo, da bi bila priporočljiva.

Ali ločijo pisatelji in občinstvo te dve vrsti kritike? Prvič treba reči, da taka ločitev ni tako lahka. Še najbolj nepristranskemu kritiku lahko očitaš, da je morda nekje vezan, da je pomanjkljiv, ker je preznal ali ne zadosti poudaril to ali drugo stran dela. Stvar je čisto naravna. Drugič pa lahko povemo, da je na splošno malo, malo pisateljev, ki jih ne bi srbelo in žgalo, da bi se kdaj vsaj mimogrede znesli nad kritikom, pa naj je ta stopil prednje z najboljšimi nameni, osebno docela neprizadet, torej zaradi stvari same. Le beri, kako so zagrenjeni nasproti kritiki, kako si v svoji užaljenosti, če si je že ne mislijo prav pošteno privoščiti, vsaj dajejo duška s podobnimi besedami: »Kar se pa naše kritike tiče, bolje da ne govorim.« »Ta naročena kritika..., naši psevdokritiki..., za umetnost gluhi racionalisti, načelni sovražniki umetnikov, cinik..., umetniško kritični čut, ki naj bi ga imeli samo oni v zakupu...« in take reči. Javnost se seveda skoraj vselej potegne za pisatelja ali pesnika, ne samo, ker ji je bližji in ji je jasno neprimerno več dal kakor kritik. Na njegovi strani je že zato, ker zbujajo napadenec sočutje, zlasti še, če človek pomisli, koliko krivičnih napadov je doletelo naše slovstvene moze v preteklosti. Zato na vse zadnje še ni tako čudno, če porabijo kdaj tudi te zglede za pričevanje proti kritikom. Zanimivo je na primer, kako so pograbili za to službo Cankarja. Nič ne de, da je bil tudi Cankar kritik, da je celo hudo trgjal nekatere svoje sodobnike, ki so se mu zdeli brez krvi ali dolgočasni domišljavci, če ne celo škodljiv plevel, ki se košati na škodo sadik, na katerih bi se utegnili res kaj pokazati. Na to ne pomislijo, pač pa vidijo tistega Cankarja, ki ga mnogi toliko časa niso umevali, ga zametavali, pa je vendarle zablestel v slavi, pred katero se morajo njegovi kritiki osramočeno skriti v temo. Tako se bo zgodilo tudi tistim, ki zanikajo vrednost današnjih pisateljev. Zdi se, kakor da jim še na misel ne pride, da ni vsakdo, ki se je nanj spravila kritika, moč Cankarjeve vrste, oziroma da ni prav treba, da bi kritik spadal v nerazveseljivo četo Cankarjevih krivih sodnikov. Tudi tu se je pokazalo, da je Cankar včasih dober za vse, za kriva (prav za prav omejena ali vsaj naivna) pričevanja liberalcev, klerikalcev, ne dolgo tega tudi znanstvenih socialistov, zdaj pa še proti kritikom.

Kako so pri nas svoje čase gledali na kritiko, je, mislim, zadosti znano. Pa tudi drugod, kjer so, kakor pravimo, bolj razviti, mora marsikaj preslišati. Francoski kritik Paul Souday piše na priliko:

»Ni več kritike!« govorijo kakor za stavo pisatelji in knjigarji. Kdaj je bila takšna, kakor si jo oni mislijo? Če bi je sploh ne bilo, je ne bi tako srdito zanikavali. Tista, ki si je želejo, bi ne zaslužila tega imena.

Pravičen in pošten kritik si po sili dela troje vrst sovražnikov med pisatelji:

1. tiste, o katerih ne govori;
2. tiste, o katerih sodi neugodno;
3. tiste ali večino tistih, o katerih govori ugodno, ker jim skoraj nikdar ne pove dovolj po njihovi všeči ali ker pove kaj dobrega tudi o nekaterih drugih.

Zelo redko se zgodi, da je kritik pri pisateljih priljubljen. Takšna priljubljenost bi bila res slabo znamenje.

Temperamentni Souday je tukaj zapisal že nekaj odgovorov, do katerih pa se lahko dokopljemo tudi ob domačem gradiyu, ki ga ni prav malo. Zase moram reči, da spričo očitkov, posebno še, če so bili naperjeni proti meni, nisem bil kar tako miren. Nehote si človek izprašuje vest, če marsikaj tega morda ne drži, če morda s svojim pisanjem ne delamo prav dobička, rajši celo škodo. Preganja ga misel, ali bi ne bila ista, če bi kritike sploh ne bilo in bi bil človek rešen raznih nevšečnosti, ki jih prinaša. Včasih je vendar še zdaleč niso toliko imeli, in vendar je umetnost sijajno uspevala. Kar je čilega, to obvelja, to drži tudi za resnično umetnost, spričo katere bo vse nesposobno ob svojem času obnemoglo. Potem pa, ali ni kritika že zato nekaj napol jalovega, ker srka sokove, rase in živi prav za prav le ob tujem, ob delu, ki je resnično ustvarjenje ali ima vsaj klice zanj? Če bi takih del ne bilo, kaj bi utegnil kritik povedati iz svojega?

Vse to je po svoje res, in vendar ne drži do kraja, ne opravičuje umika s postojank. Kar tako pustiti, naj se dobro samo izkaže in uveljavi, naj čaka, da se bo šibko in slabo ponižalo na mesto, ki mu gre — ne, tega ne moreš. Ne moreš ne samo zaradi tega, ker bi to bilo morda težko, odtegniti se veselju ali nagnjenju, da bi slovstveno delo presodil, ga razčlenil in uvrstil. Ne moreš tega namreč tudi zato, ker tako pogosto gledaš, da se resnično vredno delo nikakor ne more povzpeti do veljave, ki mu pritiče, da segajo ljudje mesto po njem po razredčeni, včasih kar čudno zbrojeni hrani in po malo vredni plaži. Niti ti ni treba pogledati v preteklost, da se seznaniš, kako klavirno se včasih opoteka pot dobrih literarnih del, medtem ko se vozijo nekatera skoraj praznoglava v slavnostni kočiji in med ploskanjem občinstva. Pri tem ne moreš kar tako gledati, da se nekoč tako vneto oglašajo v slavo in zagovor povprečnega, kar pač ustreza ozkim nazorom ocenjevalcev oziroma njihove stranke, da pa je hvala del tistih, ki gredo po svoji poti, zelo pičila, če že ni prikrito oskrbavanje, spodmikanje ali pa celo zagrizeno zavračanje in nizkotno ovajanje. Kadar gledaš, kako steguje taka ozkosrčna, omejena, starega strahopetno se opletajoča reakcija, roke po vsem, kar jo moti — ali ni nekako tvoja dolžnost, da braniš glasove svobodnega, vsem enako in z ljubeznijo se darujočega duha? Ali ni tvoja dolžnost, da pomagaš pisatelju, ki po tvojem to zasluži, do imena, da pokažeš ljudem, kolikor ti je pač včasih dovoljeno, tiste vrednote v njegovem delu, ki ohranjajo v človeku spoštovanje do samega sebe, ga krepijo in ga vodijo naprej. In tudi to je treba povedati: Včasih je treba braniti prostost duha in lepote prav pred tistimi, ki se razglašajo za napredne bojovníke in zaščitnike kulture. Kolikokrat se njih znanstvena objektivnost in naprednost izkaže za prvovrstno ozkosrčnost in naivno, domišljavo omejenost ali že večkrat premagano nazadnjaštvo.

Da nimamo kritike, kakor gre, temu očitku rad pritegnem, čeprav se mi zdi, da je danes ž njo nekaj boljše. Že svoj čas sem se dotaknil tega in povedal, da pade krivda za to tudi na založnike, ki ne pošiljajo knjig v oceno, menda tudi malo na urednike, ki ne poskrbijo vselej dovolj za ocenjevalca, in seveda posebno na tiste kritike, ki ne vedo, kaj pomenja tukaj njihova nemarnost ali služba stranki. Omenim samo primer Kalanovih Pustolovcev, ki so bili gotovo zanimiv prispevek mladega rodu, pa vsaj jaz ne vem, da bi bil kdo s primerno oceno opozoril nanje. Se teže je seveda za človeka, ki še ni prišel iz revij, zaradi česar ga more doleteti včasih kvečjemu kakšna opomba v časopisnem poročilu, pri nekaterih morda le tedaj, če se zdi njihovim neškodljiv. Taka je na priliko z Jožetom Udovičem, ki mu zraven tega izmišljeno ime, ki ga včasih rabi, gotovo ne pomaga do slovesa, kakršnega zasluži. On je v vrsti naših najboljših mlajših, s Kosmačem in Kalanom — ali koliko jih je, ki bi ga stavili sem?

S še enim očitkom se mora človek mirno skladati: da namreč velike, močne kritike skoraj da nimamo. Če bi jo imeli, bi naši veliki in še cela vrsta večjih ne čakali še zmerom na svoje obdelave. To se pravi, da je naša kritika na splošno — zakaj izjeme so tudi tu in prav lepe — bolj šibke vrste, da pač ni kos velikim, marveč le srednjim in malim. Ali tako je na vse zadnje lahko! (Dalje.)

PREGLEDI

DR. ANTON KOROŠEC — POLITIK

O dr. Antonu Korošcu bo slovenska politična zgodovina gotovo še mnogo govorila. To predvsem zaradi tega, ker mu je usoda dodelila vodstvo slovenske politike v trenutku, ko se je slovenski narod odločal o svoji bodočnosti, in še posebno zaradi tega, ker je bil po svojih sposobnostih gotovo eden izmed najizrazitejših politikov svoje vrste.

Političnemu liku dr. Korošča se lahko docela približamo le v posebni študiji, zato naj na tem mestu k zgodovinskemu liku doprinesemo le nekaj važnih potez, kolikor je danes to mogoče in kolikor časovna bližina dopušča, da se o njegovem političnem delovanju že danes izrekajo sodbe.

Pri tem se dobro zavedamo, da je za slovensko politično vzgojo in po njej za vso slovensko življenjsko smer merodajna le Koroščeva dognana in resnična podoba.

Kdor koli se taki podobi približa, more najprej ugotoviti, da je bilo Koroščevo politično delovanje bogato na mnogovrstnosti političnih prostorov in načinov. Do leta 1918. je šla njegova politična pot po ravni črti navzgor. Iz urednika podeželskega glasila je postal poslanec, kot dejanski šef največje slovenske stranke je s Krekovo pomočjo postal nosilec deklaracijskega gibanja, nato predstavnik Jugoslovancev v avstrijskem parlamentu, ob razsulu Avstro-Ogrske pa predsednik Narodnega Vijeća in s tem dejanski nosilec suverene oblasti nove države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Toda, če je do tega trenutka bila njegova politična pot več ali manj srečno pogojena po nujno si sledečih mednarodnih dogodkih, se je od združitve te nove jugoslovanske države s kraljevinama Srbijo in Črno goro dalje začela ta pot popolnoma spreminjati. Ta pot je postajala mnogo napornejša, zahtevala je velike nadarjenosti in velike spretnosti, predvsem pa trdega, naporenega dela, kajti naloge, ki so se načelniku SLS postavljale po letu 1919. v Beogradu, so bile velika preizkušnja tudi za najizurjenjše politika.

Koroščev politični talent se je začel samostojno oblikovati prav za

prav šele zdaj. To se je dogajalo sicer počasi, toda gotovo. Na svojem novem terenu je moral vedno bolj računati z novimi, nepreračunljivimi pogoji, z novim tipom človeka in z novo politično psihologijo. O tem nam je znal po večerih na Oljki povedati mnogo zanimivih stvari. Že takrat je vso svojo dejavnost razvijal v prostoru med stranko in med izrazito politično stvarnostjo srbskega človeka. Vedno bolj se je posvečal dejanskim razmeram v srbskem okolju. Tako je prišel do preprostega spoznanja, da mora voditi taktično, ne pa načelno politiko.

Dvakrat ali trikrat je še povzdignil svoj glas za slovenstvo v čisti načelni obliki — kadar je to storil, je bilo vedno nekaj slovesnega v slovenskih ljudeh —, v glavnem pa se je predal igri političnih sil, z njimi pa vsem posledicam zahajajočega parlamentarnega življenja.

Ko sem ga leta 1934. na Hvaru v nevezanem razgovoru spraševal, kaj misli o bodočem evropskem razvoju, mi je nenadoma odgovoril, da bo po njegovem mnenju prišlo v Evropi v kratkem ali do vojne ali do revolucije, ne more pa povedati, kaj se bo prej zgodilo. Ta izjava me je presenetila, ne zaradi tega, ker si takega razvoja v tistih letih ne bi mogel še kdo drug predstavljati, ampak zato, ker je te perspektive nakazal politik, za katerega smo že vedeli, da je zapleten v ozke mreže beograjske politike, politik-taktik, obenem pa predstavnik slovenske statične politične smeri.

Takrat sem v dr. Korošcu spoznal sicer tankočutnega politika, obenem pa sem ob pogledu na njegovo politično delo že jasno začutil, da je politik-profesionalist, ki mu njegovo politično ustvarjanje kroji dejanske razmere. Če kdo misli, da morajo politiku narekovati taktiko in smer političnega udejstvovanja njegova politična, gospodarska in sociološka spoznanja, potem ga taka politika ni mogla zadovoljiti.

V zadnjih dvajsetih letih Korošec kljub svojim intuitivnim spoznanjem ni bil več stvariteljski politični voditelj, iskalec novih političnih smeri in oblikovalec konceptov. Korošec je bil izrazit politik-taktik, ta način političnega izživljanja se je popolnoma spojil z njegovo naravo. Svojo politično nalogo je videl v tem, kako v neugodnih dejanskih razmerah čimbolj koristiti stranki in po njej Sloveniji. V igro, ki se je razvijala v političnem prostoru med njegovo stranko in med dejanskimi razmerami v srbskem okolju, je v zadnjih letih za Korošca nastopil nov, visok in ugoden činitelj. Odslej se je Korošec gibal v tem političnem prostoru, v njem je računal in kombiniral, v njem je dosegal svoje največje uspehe. Vedno bolj se je spajal z Beogradom, živel je stalno v njem. Računal je bolj z razmerami v Beogradu, kakor v Sloveniji, in če je govoril v Sloveniji, je govoril za Beograd. Zato upravičeno pravi Korošček intimni politični sodelavec dr. Laza Marković: »Zlasti naglašajo to, da je bil dr. Korošec odločen in ognjevit zagovornik slovenske narodne samobitnosti. Če se to naglašja kot njegova glavna odlika, bi se s tem ne mogel strinjati.« (»Slovenec«, dne 16. I. 1941.)

V tej smeri je dosegel Korošec zadnje čase najvišjo stopnjo politika-taktika, pokazal je izredno spretnost, ki bi jo lahko primerjal s spretnostjo velikih francoskih poklicnih politikov, obenem pa je bil deležen najvišjih odlikovanj.

Toda čas in zgodovina ne bosta sodila ter vrednotila toliko njegovo spretnost, kolikor njegovo sociološko-politično funkcijo, katero je vršil v državi in v slovenskem narodu. Tu se bo odločilo vprašanje o zgodovinski učinkovitosti in uspešnosti njegove politike. Mnenja smo, da bi slovenski narod v tem času rabil tudi stvariteljskega političnega voditelja, ki bi znal Slovence s svojo sugestijo vneti za veliko življenjsko delo in jih usmeriti v premagovanje, žrtev ter vsestransko razgibano narodno življenje.

Toda ob teh kritičnih opombah moramo prav tako ugotoviti, da vzrok take njegove politike niso bile samo ozke razmere, v katerih mu je bilo dano, da se izživlja kot slovenski politik, ampak tudi zelo siromašna in neaktivna opozicija njegovega političnega dela. Na eni strani je bil njegov najmočnejši nasprotnik liberalno-meščanski koncept slovenske politike, ki je bil po svojih metodah in morali na enaki višini in se je izživljal predvsem v taktični borbi za oblast, na drugi strani pa se je zbirala slovenska opozicija iz bolj ali manj nezadovoljnih politikov, ki so sicer zgolj kritično spremljali politiko Korošca, niso pa znali odločno in jasno postaviti nov slovenski politični koncept, še manj pa so tvegali samostojen in odločen politični nastop, s čimer se šele začelja prava politika.

Tako bo ostal dr. Korošec v naši zgodovini predvsem kot politik-taktik in to zelo sposoben politik-taktik, saj je dosegel velike osebnostne in strankarske uspehe.

J. Z

KNJIŽEVNE OCENE

Stanko Cajncar: V planinah. Zgodba. Založila Družba sv. Mohorja v Celju 1940.

Cajncarjeva knjiga je bila na lanskem knjižnem trgu gotovo zanimivost, saj je prvi daljši pripovedni poskus pisatelja, ki je pred leti razburil del naše knjižne province z objavo prvega dejanja svojega Potopljenega sveta v Domu in svetu, nato pa doživel premiero in dokazal temu ostanku naše abderitske preteklosti, da so bili vsi ogorčeni kriki in protesti samo smešna zaostalost.

Zdaj je stopil pred nas s to prvo daljšo prozo, ki jo imenuje zgodbo in ki razodeva še določneje vse njegove značilnosti, ki jih je bilo mogoče razbrati že iz doslej objavljenih stvari v Mladiki in Dejanju. Potrdil je, da njegova namera ni fabuliranje, pisanje zaradi notranjega nagnenja do čiste fantazijske stvaritve, do mita, marveč da si v svoji snovi in skopi zgodbi poišče le najbolj nujen okvir za razkrivanje svojega idejnega sveta in oporo svoji miselni iskrici. Z drugimi besedami bi se to reklo: njegova namera ni upodabljanje, marveč samo v leposlovni obliki razkrivati svoj idejni svet. Odtod ima knjiga dve glavni sestavini, dialog in pa miselno modrovanje, ki ga vstavlja tako, kakor pravi epik opis ali poročanje.

Osnovni motiv njegove zgodbe bi bil tale: mlada profesorica spozna v planinah moškega, ob katerem se ji razkrije čisto nov svet; ta svetli človek je utelešen ideal mladega moža, krasijo ga izredne človeške vrednote in njegovo notranje bogastvo je tako nalezljivo, da ga ne ljubi, in zaživi nekakšno novo življenje. Ta osnovni motiv je že tudi skoraj vsa zgodba, ob kateri pa je nanizal pisatelj polno miselnega bogastva, ki šele prav odpira pogled v prostor, kamor je prenesel pravo dogajanje, v duhovno področje, kjer se zgodba dveh, oziroma treh ljudi odloči. Ves čas pisatelj dviga pred nami globlji del njune duše, središče lepega človeka, oni del v njem, ki ga imenuje Bremond »sedež poezije in heroizma« in kateremu se umika površinski jaz, ki ga imenuje jaz anekdot, ljubosumja, sovraštva, sedež vseh poglavitnih grehov. Poet je bil vedno razlagalec duš. Način tega njegovega dela je lahko različen, saj more v njem prevladovati en ali drug element pisateljeve osebnosti. Vendar je njegova glavna naloga, svojo misel in svoje psihološke spoznave upodabljanje, vnanje izoblikovati, torej se izmikati samemu govoru in razmišljanju. Beseda pa more pričarati življenje, če je neprestan posrednik med prostorom

in časom, ker prostorna slika najbolj odkriva pogled v časovno dogajanje duše. Ta lastnost besede je tudi čar in magija pripovedne umetnosti; saj je vsa umetnost pisateljeva v tem, da napravi svoj notranji svet »viden, otipljiv in dišeč«, kot pravi Mauriac. Zdi se mi, da je ostal Cajnkar v tem svojem delu še preveč v območju racionalnega pola svojega talenta in da je v tem istočasno njegova pomankljivost in vrednost. Njegova gonilna sila je tu predvsem miselnega, razumskega značaja, in zanimivo je, da tako mladi duhovnik iz novele *Moj svet* kakor sodnik iz tega dela govori skoraj iste besede. Prvi: »Zunanje stvari mi tako malo ostanejo v spominu...« »Če bi znal napisati povest, bi bilo v njej zelo malo opisov narave.« Drugi: »Ne morem popisovati oči, las, ust, rok in postave sploh. Vem, da so razni pisatelji mojstri v tem naravoslovnem analiziranju. Meni se dogaja, da se ob tem opisovanju smejem in dolgočasi.« Po teh besedah nam je jasno, da Cajnkarju ne gre za zadnjo stopnjo pesniške objektivacije, da mu ni za to, da bi zaposlil bralčeve notranje čute, ampak da bi potegnil za seboj predvsem njegovo misel. Za prostor se meni kolikor mogoče malo, zato se prepogosto zateka k neprijetnim »nekje«. Miselno dogajanje označuje pogosti »morda«. Njegov stavek je kratek, večinoma glavni, torej stavek miselne sentence, aforizma, epični jezik pa nasprotno teži v širino, razčlenjenost. Njegov čas je prezent, torej čas lirike (v tem spominja na Malešiča), znak epičnega jezika pa je preteklost. Skrbel je torej, da je razumsko sentencioznost odel v nekaj liričen jezik. Primere so mu abstraktne, razvijajo se v meditacijo. Zaradi idealistične pridvignjenosti ljubi ponavljanje besedi: lepota, dobrot, iskrenost, resnica, dalje stilizme kakor: mnogo, mnogo, tisoč in tisoč, strašno itd. Prav zaradi te pridvignjenosti so njegove osebe tudi preverni tolmači njegovih misli, tako verni, da govorijo isti jezik, da imajo vse isto, eno samo naravo. Ta svet je sicer lep v svoji višini, a premalo nazoren, predmeten in prijemljiv, abstraktnost pa je za pesniško delo nevarna. Ob pisateljevi miselni ostrini pa si misliš, da je samo škoda, da se je lotil tako krhke in nekam odmaknjene snovi, ko vidiš, da bi bilo njegovo pero zmožno oživiti in osvetliti zlasti ono snov, ki je naša vsakdanjost sama, krvave težave našega življenja, tisto resničnost, o kateri pravi njegov sodnik, da je »ena sama povest trpljenja«. Tako bistrovidno pero je danes skoraj obvezano k takemu delu. Saj mu ne manjka poznanja človeka in bistrega pogleda vanj, ne manjka mu pogleda tudi v tragiko živega slovenskega človeka in njegovega trpljenja, kar je pokazal zlasti v drugem dejanju svoje drame. Sam pravi z besedami svojega mladega duhovnika v noveli *Moj svet*: »Živeti pomenja vendar biti na nekem važnem mestu, storiti vse in povedati vse.«

Ob taki snovi bi ne bilo nesorazmerja med ogrožjem zgodbe in njegovim miselnim okrasjem, kakor ga čutimo v tej njegovi stvari. Ne bi čutili, da se pisatelj igra z ostrino, ki je ob koncu otopena.

Jože Udovič.

Ana Wambrechtsamer, Danes grofje Celjski in nikdar več. Zgodovinski roman. 1940. Založba »Nasa knjiga«, Jugoslovanska knjigarna. Prevedel Niko Kuret, ovitek opremil arh. Vlado Gajšek, natisnila Jugoslovanska tiskarna.

V vrsto naših književnih del, ki so se pobavila s preteklostjo tega znamenitega plemiškega rodu na slovenskih tleh (danes se zdi, da je bil kot središčno ležec prav določen za velika politična dejanja v našem okolju) se je prav uspešno vstopila gornja knjiga, ki res da ni v celoti naša, a nas je vendarle v marsikateri stvari zadovoljila in kar razveselila. Priznati se mora, da se je pisateljica, naša rojakinja, z veliko ljubeznijo do snovi in do dela lotila preučevanja zgodovinskih dogod-

kov in dob. To obdobje je krhko, neenotno, polno še starega in že novega, značilno po svoji prehodnosti posebno v naših pokrajinah, in tako imamo vtis, da se je avtorici mnogo bolj posrečila točna rekonstrukcija posameznih zgodovinskih dogodkov, posameznih situacij, kakor pa strnjena slika takratne dobe in vanjo postavljenih ljudi.

Če odštejemo nekaj manjših zdrkljajev (na primer stari grof Herman ni umrl doma na celjskem gradu, Elizabeta Celjska mlajša je prihajala najprej v poštev kot bodoča žena Matije Korvina) je slikanje dejstev v skladu z zgodovino. S tem pa nikakor ni mogoče reči, da je tako podana tudi vsa zgodovina. Srečuješ sicer na vsak korak gotovo na podlagi arhivalnega študija odkrita ali vsaj v tem smislu napravljena imena pravih oseb iz tistih dni (na str. 284. in 285. celo skoro do besede porabljen zgodovinski vir), toda kljub tisočerm in srčkanim podrobnostim ti delo ne more do konca pričarati sklenjene podobe časa v njegovi živi zapovrstnosti in medsebojni notranji povezanosti. Mogočen odsek naše preteklosti še vedno čaka svojega dokončnega oblikovalca. (Zanimivo je in mi slučaji, da prav za to dobo Slovenci še nimamo svojega velikega prozaičnega teksta.) Slikanje Wambrechtsamerjeve je lepo, prijetno, celo toplo, kljub temu pa nekam bolj pokrajinsko za-jeto, zgodovinsko sicer zvesto, a ne celotno, in zato ne prepričuje, kakor bi človek rad.

Za obliko si je avtorica izbrala posebnost, ki pri nas po Tavčarju in predvsem Preglju ni več novost, namerno naslonitev na formo kronike, ki jo pa skuša z vsemi sredstvi poživiti in jo tudi sama imenuje zgodovinski roman. Mislim, da ji to ni v popolnosti uspelo in da je običala nekako v sredi. Zapustila je značilnost kronikalnega prikazovanja, ki jo označuje izdajatelj »Celjske kronike« F. Krones tako: »Celjska kronika pa se ne strinja popolnoma z zgodovino grofov Celjskih, prav tako kakor se ne krije bistvo kronike sploh s pragmatično zgodovino; pripoveduje posamezne dogodke, slika osebnosti grofovske rodbine tako, kakor nam kak portret podajajo podoba na les, miniatura srednjega veka ali lesorez najstarejšega razdobja, naivno, otroško, ne da bi se trudili za podrobno točno povzemanje in za umetniško so-mernost.« S tem je pa tudi prešla iz trdno omejene, a varne vezanosti v svobodo širokega ustvarjanja v smislu romana, ki mu po možem ni bila čisto kos. Prav tistega, kar daje bistveno različnost tema dvema vrstama pismenstva, da namreč razvoj dejanja v romanu neopazno in nečutno izhaja iz celote in iz posebnosti nosilcev, prav tega nisem mogel do zadnjih meja občutiti pri tej knjigi. Prepričan sem celo, da ji je bila ozka naslonitev na točno zgodovinsko fabulo pogostoma celo prava ovira.

Pač pa so čudovito krasni nekateri podrobni opisi dogodkov in predvsem pokrajin. Zdi se mi naravnost sramotno, da nam je prvič o krasoti krajev okoli Celja in štajerskega ter dolenskega Posavja spregovorila tujka, ki je sicer tu doma, a vendar ljudstvu do dna ni mogla. Toliko toplote in neposrednosti je v teh slikah, zazdelo se mi je, kakor da se v petsto letih ni spremenilo prav nič... Na žalost pa so ti opisi in prijemi na višku samo tam, kjer gre za bližnje, pisateljici iz lastne izkušnje znane kraje. Že Kočevje odreže mnogo slabše, Hrva-tsko Zagorje in njegovi ljudje pa so že nekam megleni, neizraziti, neresnični; o kaki izčrpnosti in prijemljivi karakterizaciji za kraje in osebnosti južno od Save pa se sploh ne da govoriti, čeprav močno posegajo v zadnja desetletja celjskega razvoja. Zdi se, da začenja za avtorico na tej meji z eno besedo Balkan, »Wossnien, Sirfey und Tuer-key«. Kraji in osebe iz teh strani z Jurijem Brankovićem in samim »Grškim Belgradom« vred niso dosti več kakor imena. Priznati moram, da me je ta odmaknjenost in celo sorazmerna krivičnost neprijetno dirnila, čeprav sem si skušal dopovedati, da so glavne silnice celjskega

uveljavljanja prav v tem času ležale v čeških, v avstrijskih in ogrskih deželah; res je namreč, da se pojavijo te pokrajine v celjskih načrtih šele v zadnjih desetletjih, dočim je jugovzhod v njihovi politiki važna postavka skozi ves čas in je tukaj tudi ta rod za vedno zatonil. Gori omenjeni kraji so v razmerju do našega jugovzhoda dostikrat presenetljivo živo, izčrpno in z veliko ljubeznijo podani.

Ves prijem snovi je seveda fevdalen, ljudstvo je popolnoma ob strani, vzeto je le kot nujno potrebno ozadje in nič več. Bliže so primaknjeni samo tisti, ki so na kakršen koli način prišli v skoro služben ali slučajen stik s plemenitniki s celjskega gradu. Ljudstvo je podano brez velikih predsodkov, a tudi hladno, brez globlje človeške zavzetosti. Gotovo je stvar s tem v glavnem tudi zgodovinsko-adekvatno zadeta. Kljub temu smo avtorici hvaležni za izredno lepe odlomke v zvezi s Planino, Gornjim gradom in Logarsko dolino.

V skladu z našim dosedanjim literarnim pojmovanjem je slikan stari, krepkovoljni Herman, dočim je morda v nekem smislu iz rodu padli, renesančnega uživanja, življenja željni Friderik vendarle pridobil nekaj novih potez, šibkih in krepkih, a je njegova notranja tragičnost v konfliktu z očetom in njegovo sprjaznanje z usodo še vedno, vsaj po mojem, ostalo nepojasnjeno, kolikor je sploh pojasnjljivo razen z najbanalnejšo in obenem najglobljo človečnostjo. Po izčrpnosti in odločni zastavljenosti je najboljši Urh, žilav, drzen, brezobziren, skoro brezčuten, vseskozi nečloveški, a vendar prepričevalen. Značilno je, da so pri Wambrechtsamerjevi najohlapneje in najmanj verjetno risane ženske. Veronika je od prvega trenutka na deseniškem travniku do sodbe v Celju in do Ostrovice nezadostno enotna ter prehodi vso pot od čudne, skoro nekako blazne naivnosti do nekakšne logične trdnosti in polnokrvnosti, heroičnosti ob koncu, kar pa samo deloma prevzame bralca, ker je ne more docela človeško dojeti. Kakor da je tu avtorica iz težnje, da bi bila nasproti tej osebi neosebna, postala brezosebna. Slično je zatajila tudi visoko mučenico Elizabeto Frankopansko, pač pa nam je močno približala osebnost velike, a človeške trpinke Katarine. Zdi se, da je bil pisateljici najbližji svet obeh glavnih pripovedovalcev Jošta Soteškega in Apreharja, dveh sicer različnih značajev, a obeh trdno postavljenih, skupnih samo v gledanju, kakor ga imajo hlapci plemenitaškega reda, češ, višji ljudje imajo drugačno moralo kakor mi, zato jim služimo brez pridržka. V isto nezanesljivo sfero gredo stavki, ki jih govori Friderik svoji sestri, kraljici Barbari, ob njenem sprejemu v Celju (str. 108.): »Poglej, sestra, kako te sprejemajo. Vrlo ljudstvo naše grofije drži z nami. Zmeraj bomo mislili nanje.« In odgovor »In vse storili, da mu bo dobro«.

Zameril sem ji tudi slike s celjske sodbe nad Veroniko, ki bi morala biti zaradi svoje humanistične revolucionarnosti mnogo tehtnejša, časovno pomembnejša, a je napisana nekam na hitro, medlo, kar nekam preveč epizodično, kar me je nekoliko razočaralo.

Nabral sem nekaj šibkih ali recimo nezadostno izrazitih, premalo izrabljenih mest, a nikakor ne bi rad s tem rekel, da nisem knjige z velikim užitkom in kljub pomanjkljivostim s pravim zadoščenjem prebral.

Pri tem ima znatno zaslugo prav dober, da ne rečem odličen prevod. Ne samo, da teče, poje in je tudi sicer neprisljen; prevajalcu se je tudi v veliki meri posrečilo, da je posnel arhaizirani jezikovni in ritmični slog imitirane kronike, ki ga ima bržčas original. Ta mi namreč ni pri roki, ker je pošel, in mi je bila tako vzeta možnost podrobne primerjave. Ugotovil sem samo na slepo nekaj mest, ki mi niso šla, kakor na strani 80. Gara je plemiška rodbina Gorjanskih in je prvi izraz samo latiniziran, na strani 285. je bržkone Gepräge (pri denarju) in bi se to boljše reklo kov kakor pa kovanje; motil me je po svoji

tuji dikciji tudi končni stavek na strani 147.: To naj bi bil Friedrich-stein kmalu občutil. (Sumim, da se je tu notri motal nemški solt!) Te drobnarije in sumničenja pa me prav nič ne zadržujejo, da ne bi dal prelagalcu vsega, močno zasluženega priznanja za mirno in prijetno branje, poživiljeno s pokrajinskimi izrazi (pozre, debičel!).

Mirko Avsenak.

Milan Selaković: Slikarstvo Krste Hegedušića; Umjetnička biblioteka, Zagreb 1940.

Trenja, ki vladajo v evropski umetnosti že od srede 19. stoletja, postavljajoč na eni strani socialno, tendenčno, na drugi strani pa larpurlartistično geslo, so našla svoje zanimivo torišče tudi v svetu hrvatske likovne umetnosti. Ne morda zaradi umetnostnih kritik in teorij, temveč zaradi samolastnega umetniškega hotenja in predvsem zaradi svoje svetovnonazorne orientacije, se je hrvatska povojna umetnost mnogo izraziteje in odločneje kot slovenska (pri kateri je vedno prevladovalo lirično občutje!) razcepila v dve, po obliki, izrazu in vsebini skoraj diametralno nasprotni smeri. Na eni strani najdemo zahodno-evropsko dediščino impresionizma, ki se hrani predvsem z umetnostnimi sokovi Italije, Nemčije in zlasti Francije, na drugi pa je v skupini umetnikov okoli Hegedušića našel sproščenje pravi, narodni in prav zaradi tega tudi socialno tendenčno usmerjeni likovni izraz. Medtem ko je »oficielna« umetnost gledala na svet in narod skozi svoja romantična očala, iskala na njem lepih, estetsko zadovoljujočih, nevsiljivih in — pod geslom »narodne« umetnosti — obrabljenih folklornih motivov, se je svobodnejša smer, vsaj v nekaterih svojih najmočnejših umetnikih (Hegedušić, Generalić, Detoni), osvobodila nasilnih akademističnih in larpurlartističnih vezi, trdeč, da je umetnost tudi socialno odgovorna. Da, na njihovi vrednostni lestvici je socialna tendenca pomaknjena celo više kot umetnostna oblika, toda obe tvorita vsaj pri nekaterih posrečeno sintezo. Prav to pa je približalo njihovo umetnost preprostemu ljudstvu bolj kakor pa internacionalna, le v barvah in linijah se izživljajoča umetnost.

Ta skupina umetnikov je leta 1929. dala svojemu hotenju izraza tudi na zunaj s tem, da se je združila v umetniškem združenju »Zemlja«, zaznamenujoč s tem imenom svojo povezanost z elementarnim, preprostim življenjem. To, kar so v kiparstvu deloma dosegli že Meštrović, Rosandić, Dešković, je v slikarstvo vnesla šele Hegedušićeva »Zemlja«: pravo, neidealizirano narodovo dušo in življenje, navidezno primitivni ljudski ekspresionizem, resnico in harmonijo — ne barve z barvo, temveč barve z življenjem. »Oni donose naše likove, naše drveče, naše nebo, naše vode...« je zapisala kritika, njihovo socialno tendenco pa je opravičil Krleža v svojem predgovoru k Hegedušićevim »Podravskega motivom«: »Tendenca u umjetnosti stara je kao i umjetnost sama« (str. 6.) in če je taka tendenca, tendenca, ki bi iz umetnine lenemu, brezbriznemu človeku zakričala v bedasti obraz, kdaj bila potrebna, je potrebna danes, ko je »stvarnost doista takva, da je Evropa pala iz sedmoga sprata svoje toliko razvikane civilizacije, da leži pregažena sa sedamdeset hiljada evropskih parostrojova i da joj treba njeje i nosiljaka i povoja...« (Krleža: »Podr. mot.« str. 15.)

Vendar pa »Zemlja« ni bila homogena. Okoli jedra s Hegedušićem, Detonijem, Generalićem itd. se je nabrala kopa umetnikov, ki so zaradi nemoči v svojem umetniškem izrazu in zaradi nasilnega odvracanja od vsake privilegirane šole zapadli v grobo, literarno tendenco, vstopali in izstopali iz »Zemlje«, medtem ko je umetniško močni Hegedušić uspešno gradil in gojil svojo okolico s svojo preprosto, resnično in življenjsko umetnostjo.

V združitvi Breughelove kompozicije in njegovega neprisiljenega podajanja in Groszove »bezkompromisne ostrine črteža«, s katerim

je v živo zarezal v meščansko življenje modernega Berlina, je ustvaril Hegedušić podobo svoje zemlje. V Hegedušićevih slikah je poudarek na človeku, pokrajina zaživi z njim svoje življenje, na človeka moramo misliti še celo tam, kjer razen gruč hiš ne opazimo nobene žive figure; vse je pri njem v organski zvezi s temi seljaki in berači, z romarji in sejmarji, s pohabljenici, z vojaki in arestanti in utopljenici in razpadajočimi mrličii...

Od Breughela je prevzel smisel za velike figuralne kompozicije, v katere je zajel sicer preproste, pa prav zaradi tega tako po pomoči kričeče in aktualne dogodke, da je mogel Krleža zapisati: »Promatrajuči več nekoliko godina Hegedušićevu grafiku i njegova ulja, u meni se uvijek bude stalne asocijacije i ja ne znam zašto, ali ako u našoj prošlosti uopće ima jedan potencijal, s kojim bi se dala izmjeriti Hegedušićeva vehemencija i sugestivnost njegova pera, bila bi to govornička snaga staroga Starčevića, kada govori o sablazni našeg nošenja vječno te istoga tovara« (Krleža: »Podr. mot.« in kot motto v Selakovićevi monografiji).

Iz vsega tega so se rodila Hegedušićeva olja, tod moramo iskati izvor njegovi grafični mapi »Podravskega motivov«, v kateri je z brutalno, nelepo groszovsko tehniko prelil v črte bolečo rano svoje zemlje. Dočim je našel v tehniki risb, s katerimi je opremil Ristićevo paranoično poemo »Turpitud« že popolnoma drug, še mnogo plastičnejši izraz. Hegedušićeva umetniška podoba se razvija vedno dalje: ko mislimo, da je metulj že razvit, se nam spet prikaže v novi barvi in novi obliki. Zadnji čas se loteva celo poprej zanemarnanih portretov.

Kritika je njegovo delo sprejela zelo deljeno, lahko celo rečemo, da je bilo več negativne. Toda vse odklanjanje ni moglo omajati Hegedušićevega umetniškega koncepta. Socialna nota ni šla v glavo ne larpurlartistom, ne ljudem, ki so leta 1933. dosegli razpust »Zemlje«. Toda s tem ni bilo uničeno njeno umetniško hotenje.

To, česar niso na Hrvatskem napravili pred njim ne Quinquerez ne Mašić, ne Bukovac itd., je napravil Hegedušić: odkril je svet malega preprostega človeka v njegovi bridkosti, trpljenju, veselju in bedasti otopelosti. Iz njegovega dela žari misel: niso ljudje krivi, da so taki in taki, krive so socialne razmere. Vsaka Hegedušićeva slika je drama zase (»Poplava«, »Rekvizicija«, grozotna tragika »Podravskega motivov«). Njegov smeh boli; Krleža je zapisal o njem, da je kakor Laokoonova kača, Hegedušićeva platna dišijo po krvi, bedi in smrti. Socialna beda je kriva ljudske degeneracije. Podravina, ožja domovina Hegedušićeva, je v njem kot v slikarju in v Krleži kot pisatelju našla prvič svojega glasnika.

Hegedušićevo prizadevanje, da bi izpopolnil črte, risbo in figuralno kompozicijo svojih olj, nam jasno priča, da njegova socialna umetnost ne pomeni negacije forme, čeprav negira forme meščanskega razreda; socialna umetnost ne negira likovnih kvalitet, temveč jim samo dodaja tendenco.

Selakovićeva monografija nam nudi plastičen prerez Hegedušićevega razvoja in stremeljenja. Za Slovence je Hegedušić zanimiv tudi zaradi svojih slovenskih učencev (Mihelič, Sedej). Škoda je, da tekst ni opremljen vsaj z nekaterimi reprodukcijami važnejših Hegedušićevih platen in risb, s čemer bi še lepše dosegel svoj namen »kao prilog priznanja njegovoga slikarstva, koje zaslužuje punu pažnju napredne javnosti — naravno in opet to na žalost i jad crne reakcije, koja u Hegedušićevoj umjetnosti s pravom vidi svoju socijalnu moralnu kaktaklizmu.«

Emilijan Čevc.

Dr. Petar Guberina i dr. Kruno Krstić: Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika, Zagreb 1940. Izdala Matica hrvatska.

Vprašanje razlik med hrvatskim in srbskim jezikom je danes živo.

Prav gotovo je, da te razlike obstajajo, saj jih je ustvaril različen socialni, kulturni, politični in končno tudi književni razvoj, ki ga je doživljal vsak od obeh narodov, vendar pa so bile te razlike tako majhne, da se je celo pri tistih, ki so priznavali posebno hrvatsko in srbsko narodno individualnost, ustvaril za oba jezika naziv srbsko-hrvatski književni jezik, prav za prav srbski ali hrvatski jezik. Te razlike pa bi se v času občutno zmanjševale ali bi celo popolnoma izginile, če bi po letu 1918., ko so nastale večje možnosti skupnega političnega, socialnega in kulturnega sožitja, obe strani pokazali dovolj preudarnosti in željo po nastanku skupnega srbskohrvatskega književnega jezika, posebno pa, če zaradi srbskih hegemonističnih stremeljenj ne bi nastala na Hrvatskem čudna averzija proti vsemu, kar je srbskega. Guberina namreč ugotavlja, da po letu 1918. Hrvati občutijo kot tujo vsako besedo, ki prihaja iz Beograda (str. 74).

Tako stanje je danes. Zato prav gotovo nima smisla nad samim stanjem jadikovati ali celo dolžiti Hrvate nekega slovanskega izdajstva, kakor to delajo celo pri nas nekateri jugoslovenski kulturniki iz razumljivih političnih namenov. Zdi se, da je prva najpotrebnejša stvar ta, da se med hrvatskim in srbskim jezikom ne ustvarjajo nove razlike, to se pravi, da se odpravijo politični, gospodarski in kulturni vzroki in z njimi enostranske obdolžitve. Poleg tega pa je nujno, da se predvsem srbski jezik očisti mnogih tujih in neokusnih besed, ki so se po malomarnosti vrinile v občevalni in književni jezik. Če bi se vsaj ti pogoji izpolnili, bi prav gotovo ne bilo več stvarne potrebe po posebnem omejevanju psihološkega razpoloženja, ki je občutilo vsako besedo iz Beograda kot simbol majorizacije, na drugi strani pa bi se z odstranitvijo tujih besed iz srbsčine oba jezika družno približala svoji pravi slovanski osnovi.

Knjiga je razdeljena v dva dela. V prvem delu je napisal dr. Guberina lingvistično razpravo o hrvaškem književnem jeziku, kjer se postavlja na moderno lingvistično stališče, da je za obstoj jezika merodajno današnje stanje jezika. Na tej podlagi ugotavlja 28 glasovnih, 29 oblikovnih in 26 sintaktičnih razlik med hrvatskim in srbskim jezikom. Pri naštevanju stilnih in stilističnih razlik pravi, da izogibanje infinitiva, uporabljanje glagolnika in uporaba pasiva najbolj oddaljuje srbski stil od hrvatskega. Potem slede razlike v besedah, katerim je posvečen drugi del knjige, kjer sta dr. Krstić in dr. Guberina v obliki slovarja navedla vse glavne besedne razlike med srbskim in hrvatskim jezikom.

Vsa knjiga je pisana pod vidikom že omenjene psihološke averzije in se kljub vsem objektivnim metodam večkrat postavlja na subjektivno »hrvatsko jezikovno občutje«. To se vidi iz minucioznega iskanja razlik (da n. pr. Srbi pišejo itd., Hrvati pa i. t. d., Srbi tj., Hrvati t. j.) ter iz večkratnega ponavljanja istih razlik.

Knjiga je tudi za Slovence zanimiva, ker nam prvikrat pokaže razlike, ki jih mi težko občutimo.

Jože Zemljak.

Z A P I S K I

HENRI BERGSON

Nosilec največjega sodobnega filozofskega imena, Henri Bergson, je dokončal svojo dolgo življenjsko pot (1859—1941) in stopil v zgodovino filozofije. Čutimo dolžnost, da se vsaj s kratko beležko poklonimo njegovemu spominu.

Bergson je na svoj način predstavnik tistih filozofij, ki so v današnjem svetu močno reagirale na racionalizem. Zaradi tega je bil eden glavnih zastopnikov in utemeljiteljev iracionalizma.

Kakor vsaka močna miselna individualnost, se je tudi Bergson zazdel sodobnikom bodisi nenavadno izviren, bodisi celo nerazumljiv. V resnici pa je njegovo filozofsko spoznanje organsko povezano z zgodovinskim stanjem splošne filozofske misli. To se pravi, da celotno Bergsonovo miselno delo predstavlja močno reakcijo na dosedanji način filozofiranja, kakor se je javljal v evropskem intelektualnem človeku. Bergson je dvignil svoj glas proti naziranju, da more človek načenjati in reševati tudi poslednja, metafizična vprašanja o bistvu in smislu sveta, duha ter snovi z istim miselnim instrumentom, ki je dozdaj z njim tako uspešno izgrajeval znanost in tehniko.

Po njegovem mišljenju znanost, posebno znanost z matematično naravo, ne more še v naprej ostati podlaga filozofije in njen metodični vzor. Organ znanja, kakršno poznamo danes v obliki eksaktne znanosti, je razum, ki se izraža v diskurzivno logičnem mišljenju. To znanje ja nastalo iz praktičnih potreb, kajti vsako mišljenje je v svojem početku delovanje. Tako so vse znanosti nastale iz potrebe vplivanja na človekovo življenjsko okolico, iz napa po prilagajanju tej okolici in iz naporov po izkoriščanju njenih življenjskih pogojev. Poreklo znanstvenega uma in njegove metode je torej praktično, pragmatično. Zato znanost popolnoma odgovarja temu svojemu edinemu namenu: nuditi človeku orientacijo v tvorni življenjski sferi. V tej sferi so znanosti nad vse koristne in potrebne. S pomočjo števil, obrazcev in zakonov lovijo dogajanje v sheme in okvire, usmerjajo tok dogajanja v določena kvantitativna razmerja, odkrivajo v prirodi stalnost ter ponavljanje in uvajajo v življenje sistematizacijo.

Toda razen tega snovno-quantitativnega znanja je po Bergsonu še neko drugo, absolutno, metafizično znanje. Za to znanje ima človek metafizično-spoznavni organ, ki se imenuje intuicija. Človek je dozdaj prejemal odgovore na poslednja vprašanja od raznih racionalnih miselnih sestavov, ni jih pa iskal tam, kjer jim je ključ: v samem sebi. Odgovor leži po Bergsonu v človeku, v njegovem celotnem življenjskem in dejavnem bitju. Edino intuicija nas popelje v globino našega lastnega bistva, kjer se dotaknemo obenem bistva vseh stvari, kajti tam je sila, ki deluje v vseh bitjih. Ta prasila je nagon, član vital, ki z njim dojemamo življenje v njegovi stvariteljski svobodi. V tej življenjski intuiciji se nam prikazuje življenje kot neskončno valovanje. Zato je duševno življenje izrazito svobodno življenje, zato je neizčrpno v razvijanju, zato se ne da uloviti v zakone, oblike in pojme, ampak je človeku neposredno prisotno.

Z intuicijo se približamo tudi večno aktivni bitnosti sveta, zato je vsako duševno stanje v jedru ustvarjanje. Ključ našega duševnega življenja pa je obenem ključ metafizike sveta.

Cepprav se s tako mistično pojmovanim znanjem ne moremo strinjati, je Bergsonovo mišljenje dragocen prispevek k razčiščevanju razmerja med duhom in snovjo, kajti s svojo filozofijo je hotel premostiti razdor med objektom in subjektom ter zopet zblížati svet in življenje.

E. K.

NA ROBU

Hrup v grešnem gnezdu. 'Gorenjec' in njegovi lastniki so v svoji strastni vnemi za »enoumne smernice« zagrešili v 4. številki letošnjega letnika smešno in poučno napako. Črtico 'Grešno gnezdo' iz novemberske številke 'Dejanja' so namreč pripisali prof. Janezu Kolarju, katerega pa Andrej Kolar (to je namreč psevdonim avtorja, našega stalnega sotrudnika) še pozna ne. To odkritje, da so med sotrudniki 'Dejanja' vendarle našli človeka, ki naj bi po njihovem mnenju še zadnjim zaslepljencem pokazal 'Dejanje' v čim slabši luči, jih je navdalo s tako pristnim veseljem in zmagoslavnim navdušenjem, da niso in niso mogli počakati, da bi ugotovili resničnega avtorja, temveč so potešili svojo maščevalnost ob napačnem krivcu in tako prinesli nov dokaz svojega velikega načelnega junaštva.

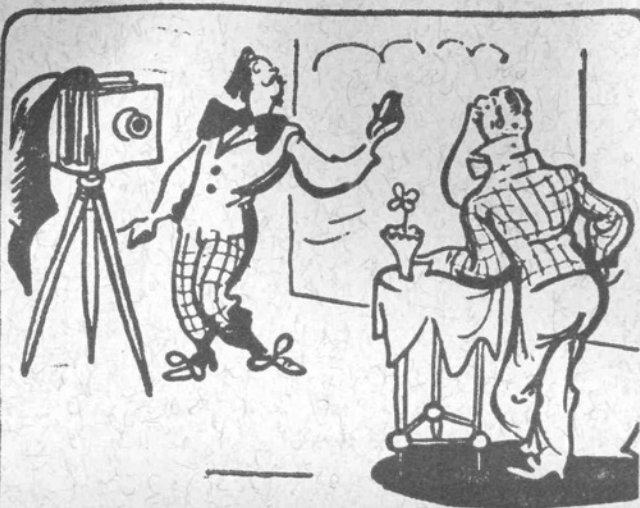
Ta zamenjava bi bila sama po sebi le zabavna, če bi ne bila izraz in dokaz nekih slepih in razdiralnih, skoraj osebno maščevalnih sil, ki si domišljajo, da smejo krojiti usodo slovenskega človeka. Po njihovem mu je namreč dovoljeno samo še dvoje: biti pristaš ali nasprotnik. V tej antitezi se giblje vse njihovo politično, kulturno, da, celo vse človeško prizadevanje: ustvariti tip grobega pristaša, ki bo znal najponižnejše se klanjati, brez pridržka sovražiti in surovo se maščevati. Na tak način se mogočnejšem množijo pristaši ukrivljenih hrbtenic, narod pa izgublja čistega in svobodnega človeka. V perspektivi takega človečanskega ideala izguba Kocbeka in še marsikoga seveda ne bi bila nobena škoda. To razumemo, kajti zdi se, da je za lastnike 'Gorenjca' slehern »ugleden« mož, ki bolj skrbi za tako imenovane dobrine tega sveta, pomembnejši in vrednejši in pravo-vernejši, kakor pa ubog kulturni delavec, ki životari s svojo družino, pa se kljub temu z vero in ljubeznijo posveča vprašanju današnjega človeka, čeprav mu ne nosijo dividend, ampak delo in grenkobo. Pravimo, da povsem razumemo, saj se pod versko-politično razboritostjo le premnogokrat skriva nenasitnost najbolj razdiralnega gona v človeškem podzemlju: gona po duhovni in gospodarski nadvladi.

Ko ob takem pisanju do dna čutimo, kako lahkomišno, skoraj za zabavo skuša človek uničiti sočloveka, nas navdaja groza ob misli: kam ženejo tebe, ti naš dragi preprosti slovenski človek, ki te vedno bolj žeja po resnici, pravici in ljubezni?

'Času' v premislek. Na platnicah 'Časa' smo med mnogimi čudnimi stavki brali tudi tale stavek: »Črtica 'Grešno gnezdo' bi pa zaradi svojega ciničnega podtona spadala prej v kakšno drugo realistično revijo, kakor v 'Dejanje'«.

Temu stavku se čudimo, saj razodeva nezdravo prizadetost, poleg tega pa kaže tisto ozko pojmovanje umetnosti, ki v odkritosrčnem razgaljenju življenja ne vidi etične vrednosti, ampak se z nevarno kretnjo postavlja bolj na stran tistih, ki jih je pisatelj mislil zadeti.

Zaradi nekaj grotesknih potez, s katerimi je avtor hotel ustvariti več nazornosti, v delu vendar ni cinizma. Ali smo že tako daleč, da smo pozabili, da je cinizem prej v zakrivanju, kakor v razodevanju resnice? Ali smo že pozabili, da je cinizem škodoželjno veselje nad razvrednotenjem vrednot in rušenje vere vanje, česar pa človek brez predsodkov v 'Grešnem gnezdu' ne more najti.

*...to je bilo v prejšnjih časih opravka,
predno Te je vjel fotograf na ploščo...*

*...danes pa „cek!“, pa je slika gotova,
skoro predno se zaveš...*

Današnji napredek je res velik. Ali hočeš morda poslušati radio s slušalko, detektorjem in tuljavo? Ne! Postali smo razvajeni. BLAUPUNKT nam je sprejem še olajšal. Nova BLAUPUNKT-ova na prava na tipke je prava čarovnija. Pritisneš na gumb in „Tvoja“ postaja je avtomatično tu, prav tako, kot pri telefonu. Nič ni treba več „vrteti“.

BLAUPUNKT-ovi radijski aparati sprejemajo ves svet, so selektivni in imajo izredno lep, mehak glas. Lepota glasu BLAUPUNKT-ovih aparatov je prišla že kar v pregovor. Če hočemo reči, da kak aparat zelo lepo poje, pravimo, da ima prav tak glas kot

BLAUPUNKT

Zastopstvo za Slovenijo:

„Radio“ d. o. o. z. v Ljubljani, Miklošičeva 7